

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастанвис

УДК: 340 (575.3) (470)

ББК: 67.3

А – 13

АБДУЛЛОЗОДА ФАРҶОД НУСРАТУЛЛО

**ХУСУСИЯТҶОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СУДИ ОЛӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН ВА РОССИЯ: ДАВРАИ ШӢРАВӢ ВА
ПАСОШӢРАВӢ (ТАҶЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ТАӢРИХӢ–
ҲУҚУҚӢ)**

АВТОРЕФЕРАТ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз
рӯйи

ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ – 2020

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ) иҷро гардидааст

- Роҳбари илмӣ** **Холиқзода Абдурахим Ғафтор** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сохтори давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ
- Мушовири илмӣ:** **Искандаров Зайниддин Ҳамидович** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
- Муқарризони расмӣ:** **Буризода Эмомалӣ Бозор** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудир Шӯъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институди фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Кенчаев Шӯҳратҷон Юсуфович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
- Муассисаи тақриздиханда:** Муассисаи давлатии таҳсилоти олии касбии «Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон» (ш. Душанбе)

Ҳимояи диссертатсия «10» апрели соли 2020, соати 14.00 дар чаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-002-и назди ДМТ (734025, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, толори Шӯрои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи марказии ДМТ (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) метавон шинос шуд.

Автореферат «___» _____ соли 2020 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**

Азиззода У.А.

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзӯи таҳқиқот. Муқаррароти конститутсионӣ-ҳуқуқӣ оид ба тақсимои ҳокимияти давлатӣ ба шохаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ нуктаи ибтидоӣ ва марказии раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ дар фазои давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Муштаракулманофез (ИДМ) гардид. Дар ин росто таҳқиқи мавзуоти вобаста ба ташаккули навъҳои ҳокимияти давлатӣ ва махсусияти шаклгирии онҳо дар ҳар давлати аъзои ИДМ дар илми ҳуқуқшиносӣ моҳияти мабдавии илмӣ касб менамояд. Аз ин дидгоҳ таҳқиқи тамоюлоти асосии рушди мақомоти судӣ, ҷустуҷӯи воситаҳои бехтарини гузаронидани ислоҳоти судӣ бо баҳисобгирии паҳлуҳои нави ошкоргардидаи мусбати ислохотҳои гузаронидашуда ва гузаронидашаванда дар таърих ва замони муосир ҳам дар Россия ва ҳам дар Тоҷикистон ба мавзӯи интиҳобгардида аҳамияти илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ зам менамоянд.

Моҳияти ташкили низоми ҳокимияти судӣ дар мисоли судҳои марҳилаи олии дар шароити муосир аз бисёр ҷиҳат ба таҳқиқи сарчашмаҳои умумии ташаккулёбии онҳо асос меёбад. Барои таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи ҳокимияти судӣ ва дурнамои рушди он дар баробари методҳои ба як шакл даровардашудаи таҳқиқи институтҳои ҷудоғонаи ҳуқуқӣ ва падидаҳо дар соҳаи ҳуқуқ, инчунин таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии падидаҳои ба ҳам монанди соҳаи ҳуқуқ дар фазои як оилаи ҳуқуқӣ ва ё низоми ҳуқуқ дар умум маҳсулноқ ва натиҷабархш арзёбӣ мегардад.

Дарки моҳияти ташкили мақомоти олии судӣ дар шароити муосир таҳлили муқаммал, таҳқиқи бунёдӣ ва муносибати таърихнигоронаро ба раванди ташаккул ва рушди низоми судҳо дар ҳудуди давлатҳои ҷудоғона ва давлатҳои таърихи умумидоштаро дар мисоли Тоҷикистон ва Россия, тақозо менамояд. Барои иҷрои вазифаи гузошташуда мувофиқи мақсад аст, ки марҳилаҳои асосии таърихӣ рушди мақомоти олии низоми судии Тоҷикистон ва Россия мавриди таҳқиқот қарор дода шаванд.

Дар ҷомеаи муосир, аз ҷумла, дар Тоҷикистон ва Россия, таи солҳои охир якҷанд масоили замонавии ҳуқуқӣ вобаста ба даврони гузариш ба миён омад, ки роҳи ҳалли онҳо бе гузаронидани ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ имконнопазир гашт. Мувофиқи мақсад будани гузаронидани ислоҳот бояд аз таҳлили лаҳзаҳои таҳаввулотии таърихӣ сохтори давлатӣ асос ёбад. Дар робита бо ин масъалаи зарурияти ошкорсозии даврият ва такрорёбии марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти олии судӣ ба миён меояд. Дар давраи қабули тағйиротҳои кулӣ ва гузаронидани ислоҳоти давлатӣ, тавачҷуҳи хоса ба мақоми олии ҳокимияти судӣ пурзӯр мегардад, зеро аз мақоми ҳуқуқӣ ва

ваколатҳои он дар маҷмӯъ табиати низоми судӣ дар маҷмӯъ вобастагӣ дорад.

Баъд аз эълон намудани соҳибхитӣрии кишварҳо дар ҳудуди давлати шӯравии пошхӯрда, давлатҳои ба тозагӣ истиклолият касбнамуда ба гузаронидани ислоҳоти ҳуқуқӣ, ки натиҷаи он, аз ҷумла қабули қонунҳои нави мутобиқ ба талаботи замони истиклолият буд, шурӯъ намуданд. Лекин, таҷриба нишон дод, ки дар гузаронидани ин ислоҳот як қатор камбудиҳо ҷой доштанд. Ҳамзамон, бо ин ҷиҳати ислоҳи вазъ дар иддае аз давлатҳо як қатор барномаҳои гуногуни ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ қабул гардиданд¹. Дар ин барномаҳои қабулгардида ба мақомоти олии ҳокимияти судии давлатҳои соҳибистиклол нақши муҳим ва марказии ислоҳоти ҳуқуқӣ воғузор карда шуд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ба қатъияту миқёси ин ислоҳот нигоҳ накарда, дар онҳо унсурҳои ташкилӣ ва фаъолияти низоми шӯравии мақомоти олии ҳокимияти судӣ ҳанӯз ҳам ба назар мерасид. Низоми судии нав дар ҷои ҳоли не, балки дар заминаи низоми судии даврони шӯравӣ, бо вазъ ва мақоми ҳуқуқии дигар дар даврони соҳибхитӣрӣ ташаккул ёфта тадриҷан рӯ ба ислоҳотҳои азим овард.

Аз ин хотир, зарурияти илман асоснок намудани чунин ислоҳот, таҳлили сарчашмаҳои ташаккулёбӣ ва рушди Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия, табиати рушди онҳо дар замони шӯравӣ ва шаклдигаркуниашон дар замони соҳибхитӣрӣ, ошкорсозии ҷанбаҳои мусбат дар ташкилӣ ва фаъолияти онҳо, муайян намудани мушкилиҳои дурнамои рушди низоми судӣ дар масири тақмилибии ҳуқуқии ҳокимияти судӣ, мурабамияти таҳқиқоти мазкурро мушаххас намуда, таҳлили ҳамаатарафаи онро дар васати таҳқиқотҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ ҳуқуқӣ асоснок намудаанд.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ давраи солҳои 1917–2019-ро дар бар мегирад. Интиҳоби ин давра муҳим арзёбӣ мегардад, чунки дар давоми

¹ Ниг.: масалан: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 1997, №692 «Дар бораи баъзе татбирҳо оид ба таъмини мустақилияти ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1997, №3-4. – С. 85; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2007. – С. 186; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.01.2011 сол, №976 «Дар бораи барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» // Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – №1-3. – С. 146; [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://www.mmk.tj/img/Programma-sydebnopravovo.doc>; Постановление ВС РСФСР от 24.10.1991, №1801-1 «О концепции судебной реформы в РСФСР» // Ведомости СНД и ВС РСФСР.1991, №44. – С. 1435.

ин марҳилаи таърихӣ ислоҳоти хеле назарраси низоми судӣ дар ҳаёти Тоҷикистон ва Россия ба вуқӯъ омадааст.

Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ба усулбу анъаноти илмии рисолаҳои назариявӣ ва таърихӣ ҳуқуқӣ таъя намуда, мундариҷаи он аз омӯзиши таърихи ташаққулёбӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар фазои пасошӯравӣ иборат аст. Бо назардошти ин, таҳқиқоти мазкур ба сарчашмаҳои умумии ташаққулёбӣ ва хусусиятҳои рушди Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия, таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқии базаи амалкунандаи ташаққулёбӣ ва фаъолияти онҳо, инчунин ба ҷанбаҳои сиёсӣ–ҳуқуқии ташаққулёбӣ ва хусусиятҳои Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия бахшида шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҚОР

Дарҷаи таҳқиқи илмии мавзӯ. Масъалаи омӯзиши ташаққул ва рушди низоми Судии Олии Тоҷикистон ва Россия аз назари муқоисаи таърихӣ ва ҳуқуқӣ то ҳол дар адабиёти илмии ватанӣ мавриди баррасии ҳосаи илмӣ қарор нагирифтааст. Паҳлуҳои ҷудоғонаи ташаққул ва рушди ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон ва Россия бошад аз ҷониби иддае аз муҳаққиқони шӯравӣ ва муосир дар алоҳидагӣ таҳлил гардидааст. Таҳқиқоти мазкур ба таҳқиқоти гузаронидашудаи олимони шӯравӣ, инчунин олимони рус ва тоҷик, ки ба масъалаҳои мазкур бахшида шуда, дар рушди асосҳои мақомоти олии ҳокимияти судӣ саҳми бузург гузоштаанд, дар ҳадди муайян таъя менамояд.

Дар ин росто, махсусан асарҳои Г.С. Азизкулова, И.Б. Буриев, А.Я. Вышинский, Р.С. Гимпелевич, К.Ф. Гутсенко, В.В. Грибеников, Ҷ.З. Мачидзода, З. Муқимов, Х.М. Фафуров, З.Х. Искандаров, Т.Н. Добровольская, М.А. Ковалев, О.Е. Кутафин, *М.Н.Марченко.* *Г.И. Муромцев, А.Ш. Розикзода, С.П* Салников Б.В. Сангаджиев, Ф.Т. Тоҳиров, Г.Ю. Семигин, В.М. Лебедев, С. Рачабов, Ш. Розиков, В.И. Семенов, И.Р. Шодиев, Р. Ҳамроқулов, А.Ф. Ҳоликзода, А.А.Муродов ва дигаронро бояд зикр намуд².

²Ниг.: Вышинский, А. Я. Судостройство в СССР / А. Я. Вышинский. – М., 1940. – 344 с; Гимпелевич, Р. С., Разыков, Ш. Слом старого и создание нового советского суда в Таджикистане / Р. С. Гимпелевич, Ш. Разыков // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – Душанбе, 1968. – С. 12-14; Гимпелевич, Р. С. Становление социалистической демократии в Таджикистане / Р. С. Гимпелевич. – Душанбе, 1965. – 191 с; Гуценко, К. Ф., Ковалев, М. Правоохранительные органы / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. – М., 1997 – 368 с; Добровольская, Т. Н. Верховный Суд СССР / Т. Н. Добровольская. – М., 1964. – 163 с; Кутафин, О. Е., Лебедев, В. М., Семигин,

Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур бо баҳисобгирии табиати сарчашмаҳои таъсисёбӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар заминаи таҳлили муқоисавии ташкилёбӣ ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия гузаронида шудааст.

Дар тӯли солҳои охир дар ҳудуди Тоҷикистон ва Россия як қатор ислохотҳо гузаронида шуд, ки дар мувофиқа бо онҳо тағйиротҳои назаррас ба салоҳият ва сохтори Судҳои Олии ин давлатҳо ворид карда шуд. Вазъияти мавҷуда тақозо намуд, ки ҳар яке аз ин тағйирот дар раванди ташаккулёбии низоми судҳои олии кишварҳои мазкур мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор дода шаванд.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ аз инҳо иборат аст: 1) таҳлили танзими ҳуқуқии таъсисёбӣ ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2) таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқӣ бо масъалаҳои мутобиқи он бо Суди Олии Федератсияи Россия 3) дар заминаи таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқӣ пешниҳодоти ҳулосаҳои илмӣ чихати комил намудани таърихи ташаккулёбии Суди Олиӣ ва тақмили асосҳои ташкилӣ ва фаъолияти Суди Олиӣ дар Тоҷикистони муосир.

Таҳқиқи мавзӯи мазкур ба рушди асосҳои ҳуқуқӣ ва баландбардории самаранокии таъсисёбӣ ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ҳалли вазифаҳои зерин мусоидат намуд:

Г. Ю. Судебная власть в России: История. Документы: в 6 том / О. Е. Кутафин, В. М. Лебедев, Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 2003; *М.Н. Марченко* Судебное правотворчество и судейское право. М.: Проспект, 2008. Раджабов, С., Хамрокулов, Р. Государственный Социалистический суд в Таджикистане / С. Раджабов, Р. Хамрокулов. – Душанбе, 1964. – 214 с. (на тадж. яз.); Раджабов, С. А. Таджикская ССР – суверенное советское государство / С. А. Раджабов. – Душанбе, 1967. – 348 с; Разыков, Ш. К истории советского суда в Таджикистане / Ш. Разыков. – Сталинабад, 1960. – 114 с; С.П. Сальников Правовые идеалы судебной реформы в правосознании российского общества второй половины XIX - начала XX века (историко-правовое исследование): Дис. ... докт. юрид. наук. - СПб., 2006.; Семенов, В. И. Суд и правосудие в СССР / В. И. Семенов. – М., 1976. – 375 с; Мурадов, А. А. Правовое положение Верховного Суда Республики Таджикистан: состояние и перспективы развития / А. А. Мурадов. – Душанбе: Андалеб-Р, 2014. – 196 с; Сангаджиев, Б. В. Институциональные характеристики судебной власти: вопросы теории и практики. Монография / Б. В. Сангаджиев. – М., 2012. – 344 с; Холиқзода А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, Душанбе 2002.-303с. Гребеников, В. В., Кучеренко, П. А., Сангаджиев, Б. В. Судебная власть и правоохранительная деятельность в Российской Федерации: учебное пособие / В. В. Гребеников, П. А. Кучеренко, Б. В. Сангаджиев. – М.: РУДН, 2014. – 211 с.

–гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ–ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ–ҳуқуқии ташаккул ва рушди Суди Олӣ дар ҳудуди Тоҷикистон;

–таҳқиқи муқоисавӣ ҳуқуқии давраҳои таъсисёбӣ ва марҳилаҳои асосии рушди мақомоти Судҳои Олии Тоҷикистон ва Россия аз замони Инқилоби октябри соли 1917 то замони мо;

–баррасии вижагиҳои раванди таърихӣ–ҳуқуқии таъсисёбии Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ;

–муайянсозии мафҳуми асосҳои конституционӣ–ҳуқуқии таъинот, функцияҳо ва ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаҳои муайяни таърихӣ, омӯзиши мазмун, моҳият ва табиати ҳуқуқӣ, асосноксозии дурнамои татбиқи онҳо бо роҳи фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва тақмили масъалаҳои ташкилёбии Суди Олӣ;

–гузаронидани таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқии базаи меъёрии ҳуқуқии таъсисёбӣ ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар ҳошия: асосҳои конституционӣ–ҳуқуқии таъинот, функцияҳо ва ташаккули Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия, ҷойгоҳ ва нақши онҳо дар низоми судӣ;

–таҳлили принципҳои меъёрӣ–ҳуқуқии таъсисёбӣ ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия;

–ошкор кардани вақолатҳои ба ҳам монанди Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ва муайян намудани фарқияти онҳо бо мақсади омӯзиши таҷрибаи пешқадам;

–таҳлили ҷанбаҳои сиёсӣ–ҳуқуқии ташаккули Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия, бо назардошти нақши ҳокимияти судӣ дар низоми тақсмоти ҳокимиятҳо, ташаккули ҳайати мақомоти олии судӣ, инчунин масъалаҳои таъминоти кадрӣ;

–дар асоси таҳқиқоти гузаронидашудаи қонунгузории ду давлат – Тоҷикистон ва Россия пешниҳод намудани роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи ислоҳоти сохтори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқаммалсозии фаъолияти он;

–пешниҳоди роҳҳои баландбардории самаранокии фаъолияти мақомоти олии судӣ, таъмини мустақилияти он, муқаммалсозии асосҳои ҳуқуқии ташкилёбӣ ва фаъолияти он.

Объекти таҳқиқоти диссертационии мазкурро муносибатҳои ҷамъиятии дорои хусусияти ҳуқуқие, ки дар марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ба миён омадаанд, ташкил медиҳанд.

Мавзӯи таҳқиқоти мазкурро тасаввуротҳо ва дидгоҳҳои назариявӣ ва амалӣ дар бораи сарчашмаҳои ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва Россия, заминаҳои ҳуқуқии ташкил, ҷанбаҳои сиёсӣ–ҳуқуқии фаъолияти онҳо

дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ бо истифодаи усули муқоисавӣ ҳуқуқӣ дар бар мегирад.

Асоси методологии таҳқиқоти диссертатсиониро методҳои умумӣ ва махсуси таҳқиқоти илмӣ ба монанди: диалектикӣ, расмӣ–мантикӣ, таърихӣ–ҳуқуқӣ, таҳлил, синтез ва ғайраҳо ташкил додаанд. Ба сифати методҳои махсуси афзалиятнок усулҳои муқоисавӣ–ҳуқуқӣ, омӯзиши заминаҳои меъёрӣ–ҳуқуқӣ вобаста ба шароити таърихӣ, таҳлили муқоисавии ҳодисаҳои таърихӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Заминаи таҷрибавии таҳқиқотро санадҳои меъёрӣ–ҳуқуқӣ ташкил додаанд, ки дар солҳои барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистон ва Россия, ҳамчунин баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҳудудҳои давлатҳои соҳибистиклоли Тоҷикистон ва Россия амал кардаанд. Дар баробари ин санадҳои судии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва омори Судҳои Олии Тоҷикистон ва Россия дар ҳадди муайян мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои олимони – ҳуқуқшиносони шӯравӣ, руссиягӣ ва ватанӣ, ба мисли Г.С. Азизкулова, И.Б. Буриев, А.Я. Вишинский, Р.С. Гимпелевич, К.Ф. Гутсенко, В.В. Грибеников, Ҷ. З. Мачидзода, З. Муқимов, Х.М. Ғафуров, З.Х. Искандаров, Т.Н. Добровольская, М.А. Ковалев, О.Е. Кутафин, *М.Н. Марченко, Г.И. Муромцев, А.Ш. Розикзода, С.П. Салников*, Б.В. Сангаджиев, Ф.Т. Тоҳиров, Г.Ю. Семигин, В.М. Лебедев, С. Раҷабов, Ш. Розиков, В.И. Семенов, И.Р. Шодиев, Р. Ҳамроқулов, А.Ғ. Ҳолиқзода, А.А. Муродов ва дигарон ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ таҳқиқоти мазкур дар он аст, ки аввалин маротиба дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқии ташаккулёбии ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судии Тоҷикистон ва Россия гузаронида шуда, дар заминаи он даврандешӣ нави рушди низомии судии кишвар пешниҳод шудааст.

Дар асоси омӯзиши таҳқиқоти гузаронидашудаи муқоисавӣ–ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари таърихӣ–ҳуқуқӣ тавсияҳои пешниҳод гардидаанд, ки ба тақмили минбаъдаи ташаккулёбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Нуқтаҳои зерин ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Масъалаҳо ва рукнуҳои муҳими ташаккули низомии Суди Олӣ дар шароити муосир, дар баробари дигар омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба мавзӯи таҳқиқи сарчашмаҳои умумии барқарорсозии он таъсия менамояд. Дар ин равиш муносибат ва усули таърихӣ–таҳлилий ва қиёсӣ–ҳуқуқӣ нисбати рушд ва барқароршавии Суди Олӣ дар ҳудуди як давлат, гарчанде ҷавҳар ва ҳамирмоияи таҳқиқоти соҳавиро фаро гирад ҳам, истифодаи усули параллелӣ ва муқоисавӣ–ҳуқуқии таҳлили он бо давлатҳои ҷудогонаи умумиятдошта, дар мисоли, Судҳои Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия аҳамияти дучанди илмӣ ва амалӣ пайдо менамояд. Таҳлили параллелии падидаҳои ҳуқуқӣ дар давлатҳое, ки умумиятҳои сиёсӣ ва ҳуқуқиро дороанд, имкон фароҳам меорад, ки нуктаҳои ҳассос ва қонунмандии ноаёнӣ ташаккул ва табиати рушди унсурҳо ва институтҳои ҳуқуқӣ, дар маҷмӯъ бо фарогирии умқ ва густариш тавсиф ва муайян гардида, даврандӣ ва фарогири ҷузъиёти падидаҳои ҳуқуқӣ дар масири таърих, комил ва равшан муаррифӣ гашта, барои муҳаққиқон ва мутахассисони соҳа имкон фароҳам оварда шавад, ки шароити мусоид ба ташаккул ва рушди минбаъдаи онҳоро дуруст роҳандозӣ намоянд.

2. Дар ташаккул ва рушди низоми судии замони шӯравии Тоҷикистон ва Россия дар ибтидо таъсири низоми судии қабл аз инқилобии ин давлатҳо таъсири амиқ дошт. Тоҷикистон ва Россия дар даврони қабл аз инқилобӣ дорои низоми судии хоси худ буданд, ки дар баробари махсусиятҳо, инчунин умумиятҳо ва вижагиҳои умдавиро доштанд. Россияи қабл аз инқилобӣ низоми судии худро дар заминаи чор санади муқаррароти судии соли 1864, ки аз санадҳои «Таъсиси муқаррароти судӣ», «Оинномаи истехсолоти судии ҷиноятӣ», «Оинномаи истехсолоти судии гражданин» ва «Оиннома оид ба ҷазоҳое, ки судҳои ҳақамӣ медиҳанд», ташаккул ёфта буд. Мувофиқи ин санадҳо низоми судӣ аз ду қисми асосӣ: аз зинаҳои судҳои маҳаллӣ ва умумӣ иборат буд. Ба судҳои маҳаллӣ – судҳои ҳақамӣ ва волостӣ, ба судҳои умумӣ – судҳои округӣ ва палатаҳои судӣ дохил мешуданд. Рохбарии умумии низоми судиро Сенат ба уҳда дошт. Судҳои маҳаллӣ дар ду марҳила: судҳои минтақавӣ ва уездӣ фаъолият менамуданд. Судҳо аз рӯи маълумот, синну сол (на камтар аз 25 сол) ва вазъи молу мулкӣ интихоб мешуданд. Судҳои ҳақамӣ низ бо чунин мушаххасот интихоб мешуданд ва ҳамон навъ ҳуқуқҳоро доштанд, вале минтақа ва ҳавзаи муайян надошта, маоши муайян барои онҳо муқаррар нашуда буд. Онҳо судҳои минтақавиро дар ҳолати набуданашон иваз мекарданд ва дар асоси мурочиати шахрвандон баҳсхоро, ки то 500 рубл арзиш доштанд дар танҳои медидаанд, аммо баҳсхоро оид ба ашёи ғайриманқул баррасӣ намекарданд. Низоми судии округӣ аз ду шӯба – шӯбаи гражданин ва ҷиноятӣ иборат буд. Шӯбаҳои аз судҳои мансабӣ ва судҳои машваратӣ иборат буданд. Аввалин аз ҷониби Вазири адлия бо расидан ба синни 25 солагӣ ва доштани маълумоти олии ҳуқуқшиносӣ таъин мешуд, судҳои ҳақамӣ бошад аз ҷониби халқ бидуни маҳдудияти (сензи) соли интихоб мешуданд. Палатаҳои судӣ дар ҳаёти департаменти ҷиноятӣ ва гражданин амал мекарданд. Низоми судии Россияи подшоҳӣ дар фарқиат аз низоми судии қабл аз инқилобии Тоҷикистон, ки асосан дар заминаи арзишҳои ҳуқуқии замони феодалӣ қомат афрохта буд, бамақсад рушд карда, аз бисёр ҷиҳат ба низоми муайяни ҷомеаи сармоядорӣ ворид

гардида буд. Дар баробари ин низоми судии Россияи қабл аз инқилобӣ мушкилоти худро дар мисоли боқимондаҳои чомеаи феодалӣ, дар шакли тобеияти устувор ба низоми подшоҳӣ, тавҳам будан ба дорой ва ғайримустақим будани судҳо дар ҳалли қазияҳои сиёсӣ доро буд. Дар Тоҷикистон бошад низоми судии қабл аз инқилобӣ бениҳоят печида ва пароканда буда, ба худкомагӣ ва мустақилияти қозихо ва молумулкталабии онҳо асос ёфта буд. Онҳо дар қиёс бо меъёрҳои навишташудаи Оинномаҳои судии Россия дар таъмини адолати судӣ «озодтар» буда, мутобиқ бо салоҳиди худ дар доираи манфиатҳои шахсӣ баҳсхоро ҳаллу фасл мекарданд. Дар парвандаи ҷиноятӣ бошад онҳо меъёрҳои шариатро вобаста ба шароит татбиқ менамуданд.

3. Санадҳои сиёсӣ–ҳуқуқии дар заминаи ҳаракатҳои инқилобӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистон ва Россия қабул шуда, ки ба тағйирпазирии сохтор ва табиати низоми идоракунии давлатӣ асос гузошта буданд, ба тағйирпазирӣ ва ташаккулёбии низоми нави судӣ дар ин давлатҳо таъсир расониданд. Дар гузариш аз низоми судҳои қабл аз инқилобӣ, ки дар шакли судҳои шариатӣ, қабилавӣ, анъанавӣ ва империявӣ амал мекарданд, ба низоми судии нави шӯравӣ инқилоби октябри соли 1917 ва инқилоби сентябри соли 1920 дар Бухоро нақши муҳим ва марказиро бозиданд. Аммо ин ҳама якборагӣ таъсири низоми кӯҳнаи низоми судиро решақан накард, дар Тоҷикистон то соли 1929 таъсири меъёрҳои шаръӣ ва қарорҳои қозихон маҳалҳо дар масъалаҳои оилавӣ қувваи қонунӣ дошта, низоми судии шӯравии Россия зиёд аз усулу таркиббандиҳои низоми судии қабл аз инқилобиро то дергоҳ ҳифз намуд.

4. Дар таърихи ҳуқуқ масъалаи зарурияти ошкорсозии даврият ва такрорёбии марҳилаҳои ташаккул ва рушди мақомоти давлатӣ, махсусан ҳокимияти судӣ вобаста ба талаботи замон, аз воситаҳои муҳими инъикоси ҷараёни рушди низоми ҳуқуқӣ ва давлатӣ махсуб мегардад. Дар давраи қабули тағйироти кулӣ ва гузаронидани ислоҳоти давлатӣ тавачҷӯҳ нисбат ба муассисаҳои судӣ пурзӯр мегардад, чунки онҳо дар ҳатти аввали ҳифзи қонуният, манфиатҳои давлат ва шахравандон меистанд. Дар ин радиф дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик омӯзиш ва таҳлили ислоҳоти судии солҳои 20–ум ва азнавташаклсозии мақомоти адлия ва судҳо дар солҳои 50–уми садаи гузашта ва ташаккули низоми судӣ дар давраи соҳибхуштории давлатӣ аҳамияти ҳосаи илмӣ ва амалӣ касб менамояд.

Бо назардошти тағйирпазирии низом, мақоми ҳуқуқӣ ва речаи фаъолияти Суди Олӣ дар масири давлатдорӣ Тоҷикистон ва Россия ва табиати рушди он, дар заминаи санадҳои ҳуқуқӣ ва ҳуҷжатҳои бойгонӣ низоми Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россияро

ба ду давраи мустақил (замони шӯравӣ ва соҳибистиклолӣ) ва ҳафт давраи фосилавӣ чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст:

1) марҳилаи якуми ташаккул ва рушди Суди Олӣ бо инкилобҳои октябри соли 1917 ва сентябри соли 1920 ва пасманзари тағйироти он вобаста буд;

2) давраи дуҷуми ислоҳоти мақомоти судии Бухорои Шӯравӣ аз қабули «Муқаррарот дар бораи сохтори судии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро» аз 5 январи соли 1924 оғоз гардид. Дар марҳилаи дуҷуми рушди низоми судӣ низоми олии судии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон ҳамчун Ҷумҳурии мухторӣ рушд кард. Шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии ҶШС Ўзбекистон дар мувофиқа бо Қарори Президиуми хурди Кумитаи марказии иҷроияи Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон аз 23 март соли 1925 таъсис дода шуд. Он дар асоси «Муқаррароти муваққатӣ дар бораи Шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии ҶШС Ўзбекистон» амал мекард. Дар асоси Муқаррароти мазкур Шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии Ўзбекистон мақомоти олии судии ҶМШС Тоҷикистон маҳсуб меёфт. Ба ҳайати он: президиуми шӯба, коллегияи кассатсионӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ва коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ворид карда шудаанд;

3) марҳилаи сеюми рушди ҳокимияти судии Тоҷикистон ва Россия бо таъсиси Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ алоқаманд аст. Дар мувофиқа бо шартнома «Дар бораи таъсисёбии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ» ислоҳоти минбаъдаи судӣ амалӣ карда мешавд. Дар ин Шартномаи таъсисёбии Суди Олӣ бо функцияҳои назорати олии судӣ пешбинӣ шуда буд. Дар мувофиқа бо Қарори Кумитаи Марказии Иҷроияи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ аз 6 июли соли 1923 Суди Олии ИҶШС таъсис дода шуд. Лекин, фаъолияти худро Суди Олӣ танҳо аз моҳи январи соли 1924 оғоз намуд;

4) ислоҳоти давраи чоруми Суди Олӣ бо қабули Конститутсияи нави ИҶШС аз соли 1936 алоқаманд аст, ки вай моҳиятан аз соли 1937 оғоз гашта, аввалин маротиба Суди Олӣ ҳамчун мақоми олии ҳокимияти судӣ дар ҳудуди Иттиҳод муайян гардид, ки ин маънии дар ҳаёт татбиқ гардидани ғояи таъсиси суди олии ҷумҳуриявиро дошт. Дар ин замина соли 1937 Конститутсияи ҶШСФР қабул гардид, ки нақши Суди Олии ҶШСФР—ро дар низоми судӣ муайян намуд;

5) давраи панҷум ва маҳсули рушди низоми судии Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ин даврони ҚБВ (1941–1945) ва солҳои барқарорсозии баъди ҷангӣ буд, ки Суди Олӣ таҳти таъсири қонунҳои замони ҷарбӣ асосан қарор гирифта буд. Баъд аз байн рафтани вазоратҳои адлия дар ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои шӯравӣ тайи солҳои 1958–1963 ба Суди Олии ҶШС Тоҷикистон ва Россия роҳбарӣ ва

назорат аз рӯи фаъолияти судҳои поёни; ҳалли масъалаҳои кадрӣ судҳои зинаҳои поёни ва роҳбарияти нотариат вогузошта шуд. Ҳамин тариқ, дар давраҳои солҳои 1959 то 1970 Суди Олии ҶШСФР ва ҶШС Тоҷикистон на танҳо назорати судӣ, инчунин идоракунии судӣ, роҳбарии судҳои ҷумҳурӣ, нотариати давлатӣ ва адвокатурано (охирин танҳо ба Суди Олии ҶШС Тоҷикистон тааллуқ дошт) амалӣ менамуданд;

б) марҳилаи шашуми рушди Мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар ИҶШС, мувофиқан ва мақомоти олии ҳокимияти судии Тоҷикистон ва Россия, бо қабули Конститутсияи нави ИҶШС соли 1977 алоқаманд аст. Суди Олии ИҶШС мақомоти олии судии ИҶШС маҳсуб меёфт ва назоратро аз рӯи фаъолияти судии ИҶШС, инчунин судҳои Ҷумҳуриҳои шӯравӣ дар доирае, ки қонун муайян намудааст, амалӣ менамояд. Яъне то пошхӯрии таърихии ИҶШС барқароршавӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон ва Россия тадриҷан бо андӯхтани таҷрибаи байниҳамдигарӣ ва алоқамандии устувори мабдавӣ рушд менамуд;

7) пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ташкили давлатҳои нави соҳибхитёр дар паҳнои давлатдорӣ Тоҷикистон ва Россия ба фаъолияти судҳо, ба ташаккули онҳо бевосита таъсир расонда, моҳиятан давраи нави рушди Судҳои Олиро дар ин давлатҳо масъалагузори кард. Ин давраи нави ташаккул ва рушди низоми судӣ вобаста ба вазъияти сиёсӣ ва ҳуқуқи Тоҷикистон ва Россия бо вижагиҳои хоса зуҳур намуд, ки он аз ҷунин аломатҳо иборат буд:

А) То қабули Конститутсияи нави Федератсияи Россия соли 1993 дар давлат низоми устувори судӣ ба миён омад, ки аз Суди конститутсионии ҶШСФР, судҳои арбитражӣ ва судҳои салоҳияти умумӣ (ки ба сохтори онҳо низоми трибуналҳои ҳарбӣ низ гузаронида шуда буд) бо сарвари Суди Олии ҶШСФР иборат буд.

Соли 2014 Суди Олӣ ва Суди Олии арбитражии Федератсияи Россия муттаҳид карда шуда, ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ба тобеияти Суди Олии Федератсияи Россия гузашт. Қабули Қонуни судӣ саҳифаи навро дар таърихи низоми судии Федератсияи Россия боз намуд.

Б) Дар фарқият аз Россия, солҳои 90–уми асри гузашта раванди мураккаби барқароршавии давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад. Тоҷикистон ҷиддан ба ислоҳот ва ташаккули низоми нави судӣ танҳо пас аз анҷоми ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992–1997 бо ислоҳоти баъдичангӣ шуруъ кард.

Дар мувофиқа бо ислоҳоти конститутсионии соли 1999 ҳокимияти судӣ аз низоми Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда ба мақомоти нави коллегиялӣ – Шӯрои адлия интиқол дода шуд.

Марҳилаи навбати барқароршавии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули қонуни нави конститусионӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 августи соли 2001 алоқаманд аст. Ба рушди низоми нави судӣ дар Тоҷикистон Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007–2010; барои солҳои 2011–2013 ва барои солҳои 2015–2017 тақони ҷиддӣ доданд.

В) Лаҳзаҳои дигаргуниҳои катъӣ дар таърихи сохтмони давлатӣ дар ҳудудҳои Тоҷикистон ва Россия моҳиятан ба ташаккули мақоми олии судии ин давлатҳо таъсир гузоштанд. Таҳлили гузаронидашуда мувофиқи мақсад будани ошкорсозии даврият ва тақрорёбии марҳилаҳои ташаккул ва рушди мақомоти судиро нишон медиҳад.

5. Даврабандии умумии таърихи ислоҳот ва рушди низоми судӣ дар Тоҷикистон ва Россия имкон фароҳам меорад, ки табиати тақмилибӣ низоми ҳокимияти судӣ дар шароити муосир вобаста ба таъинот ва функцияҳо, ки замоне дар натиҷаи ислоҳотҳо дар муддати дуру дарози таърихӣ ҷойиз шудаанд ва ҳоло дар паҳнои Конститусияи давлат дар маҷмӯъ вобаста ба табиати давлати демократии Тоҷикистон муттаҳид шудаанд, дар алоҳидагӣ тақсимбандӣ ва тавсиф гарданд. Асосҳои конститусионӣ-ҳуқуқӣ, ки таъинот, функция ва ташаккулибӣ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраҳои гуногуни таърихӣ муайян мекарданд, вобаста аз муттааллиқӣ ба ин ва ё он арзишҳои конститусионӣ ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим кардан мумкин аст.

6. Ислоҳоти даврии судҳо дар замони шӯравӣ ва пасошӯравӣ дар низоми идораи судӣ шароитҳои заруриро барои ташаккули дурусти ҳокимияти судӣ ва таҷдиди муносибати мусбии ҷомеа нисбати ҳокимияти судӣ фароҳам оварда, гузариши ҳокимияти судиро ҳамчун навъи ҳокимияти мустақили судӣ бо мурури замон аз васати дигар мочараҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таъмин намуд. Мақомоти олии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дорои ваколатҳои ба ҳам монанди мувофиқӣ, ба монанди фаъолият ба ҳайси суди марҳилаи аввал, марҳилаҳои кассатсионӣ ва назоратӣ, додани тавзеҳоти дастурӣ оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ буда, вале дар масъалаи ҳаду ҳудуди салоҳият Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти камтар дорад. Ҷустуҷӯи интиҳоби роҳи беҳтарини гузаронидани ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Россия бо баҳисобгирии паҳлуҳои мусбии ислоҳоти гузаронидашуда ва гузаронидашаванда дар Тоҷикистон ва Россия бо роҳи таҳлили муқоисавӣ ақоиди муайяноро нисбат ба мукамалгардонии мақомоти олии судӣ тақмил дода, дар пасманзари ҳулосаҳои рисолаи илмӣ пешниҳодҳои зеринро ногузир гардонд:

А) Дар доираи ислохотҳои судӣ–ҳуқуқӣ минбаъд бояд масъалаи мувофиқи мақсад будани муттаҳидсозии Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шавад.

Б) Дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳангоми муроҷиат ва муносибат ба низоми судӣ ва таҳлили табиати ҳуқуқи он асосҳои конститусионӣ–ҳуқуқӣ ҳамчун рукни муҳими муайянкунандаи табиат ва таъиноти ҳокимияти судӣ фарқ ва арҷгузори карда шаванд. Чунин муносибат имконияти дуруст татбиқ намудани ҳокимияти судиро дар амалия дар паҳноӣ арзиш ва принципҳои конститусионии «мустақилият», «қонуният», «ҳолисият», «адолати судӣ», «волоияти ҳуқуқу озодиҳои инсон» ва амсоли инҳо таъмин менамояд. Асосҳои конститусионӣ–ҳуқуқи таъинот, функция ва ташкили Суди Олӣ вобаста аз мансубияти онҳо ба ин ва ё он арзишҳои конститусионӣ ба намудҳои зерин гуруҳбандӣ шуданашон мутобиқ ба мақсад аст:

– асосҳои конститусионӣ–ҳуқуқӣ, ки дорои хислати асосҳои сохтори конститусионӣ мебошанд;

– меъёрҳои конститусионӣ–ҳуқуқӣ, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд асос меёбанд;

– асосҳои конститусионӣ–ҳуқуқӣ, ки татбиқи онҳо дар салоҳияти мақомоти қонунгузор ва иҷроия қарор дорад;

– асосҳои конститусионӣ–ҳуқуқӣ, ки бо ҳокимияти судӣ, сохтори он ва адолати судӣ алоқаманданд.

7. Таҳлили мақоми ҳуқуқӣ ва вазъи Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар низоми мақомоти судӣ имконият медиҳад, ки тавсифотҳои марҳилавии рушди суд ва мансубияти баррасии парвандаҳоро вобаста ба сатҳ ва сифати зинаи муайяни судӣ, ки аз табиати сохтори идорӣ давлатҳо маншаъ мегиранд, муайян созем. Масалан, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун зинаи сеюми судӣ ва Суди Олии Федератсияи Россия ҳамчун зинаи чорум баромад менамояд. Ин гуногунии мақомӣ аз сохтори маъмурӣ–ҳудудии давлатҳо бармеояд.

Дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳлили базаи қонунгузори, ки муносибатҳои ҳуқуқиро дар соҳаи ташаккул ва фаъолияти ҳам Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Суди Олии Федератсияи Россия танзим менамояд имкон дорад, функцияҳои зиёди мушобех ва умумии ду мақоми олии судиро ошкор намуд.

Аз ин дидгоҳ, мақоми олии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия се самти умумии фаъолиятро доранд, ки ин баррасии парвандаҳо ба ҳайси суди марҳилаи якум; иҷроӣ ваколатҳои назоратӣ, яъне фаъолият бо тартиби кассатсионӣ ва назоратӣ; таҷрибаи функцияи тавзеҳотии мақоми олии судӣ.

Чанбаи муҳими фарқкунанда он мебошад, ки Суди Олии Федератсияи Россия дар мувофиқа бо меъёрҳои конститусионӣ дорои

ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ мебошад. Дар робита бо ин, мувофиқи мақсад мешуморем, ки ваколатҳои ташаббуси қонунгузорӣ ба Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шавад.

8. Қиёс ва таҳлили муқоисавии вазъи ҳуқуқии Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия чунин умумият ва вижагиро дар сохтори низомии судии ду давлат муайян намуд:

А) Ҳамчун қисмати олии сохтори Суди Олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия – Пленум баромад менамояд, ки дар ҳайати Раис, муовини якум, муовинони ӯ, котиби Пленум ва судяҳои Суди Олӣ фаъолият мекунад. Функсияи муҳимми Пленумҳои Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия таъмини ягонагии таҷрибаи судӣ бо воситаи додани тавзеҳот дар намуди Қарори Пленуми Суди Олӣ доир ба истифодабарии меъёрҳои қонунгузорию моддӣ ва мушофиавӣ ҳангоми амалисозии адолати судӣ мебошад.

Б) Қисмати навбатии таркибии сохтори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи табақабандии сохторӣ Раёсат (Президиум) баромад менамояд, ки мақоми коллегиялӣ буда, дар ҳайати Раис, чонишини якум ӯ, чонишинон ва судяҳои ботаҷриба ва тахассусноки Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамоянд. Чунин қисмати сохторӣ дар ҳайати Суди Олии Федератсияи Россия низ амал менамояд.

Фаъолияти Президиуми Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ғайр аз амалисозии дигар ваколатҳо ба баррасии парвандаҳои мушаххас бо тартиби назоратӣ равона карда шудааст, ки ин кафолати иловагии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии инсонро таъмин менамояд.

В) Инчунин қисмати дигари таркибии сохтори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи табақабандии сохторӣ, ки адолати судиро амалӣ месозад – коллегияҳои судӣ мебошанд, ки онҳо дар шаклҳои умумиятдор бо ваколатҳои вижа дар низоми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия вучуд доранд. Дар асоси таҳлили маълумотҳои омории фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия маҳз онҳо қисмати зиёди фаъолияти судии мақоми олии судии давлатро иҷро менамоянд.

Дар Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ коллегияи судӣ аз рӯи парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, маъмури ва коллегияи ҳарбӣ амал мекунад. Дар ҳайати Суди Олии Федератсияи Россия ҳафт коллегияи судӣ амал менамояд: 1) доир ба парвандаҳои апеллятсионӣ; 2) доир ба парвандаҳои ҳуқуққвайронкунии маъмури; 3) доир ба парвандаҳои граждани; 4) доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ; 5) доир ба баҳсҳои иқтисодӣ; 6) доир ба парвандаҳои хизматчиёни ҳарбӣ; 7) доир ба парвандаҳои интизомӣ.

Дар фарқият аз таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистондар асоси моддаи 9 Қонуни федералии конститусионии Федератсияи Россия «Дар бораи Суди Олии Федератсияи Россия» дар коллегияҳои судии Суди Олии Федератсияи Россия ҳайати судӣ аз ҳисоби судяҳо, ки ба ҳайати коллегияи мувофиқи судии Суди Олии Федератсияи Россия шомиланд, аз ҷониби Раиси Суди Олии Федератсияи Россия ташкил карда мешаванд.

Г) Яке аз ҷанбаҳои муҳимми қиёспазир ва ҳаммонанди мақоми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ин фаъолият ва салоҳияти онҳо ба шумор меравад. Бояд қайд намуд, ки самти муҳимми фаъолияти мақоми олии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ваколати баррасии парвандаҳои мушаххас бо тартиби кассатсионӣ ва назоратӣ мебошад. Ин марҳилаҳои судӣ ҳамчун кафили ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрванд дар ҳолати қабули санади ғайриқонунии судӣ баромад менамоянд.

Д) Нуқтаи муҳим ва тавлидгари умумияти низоми судии Тоҷикистон ва Россия дар умумияти сарчашмаҳо ва манбаъҳои ислохотии онҳо низ зухур меёбад. Ислохоти судӣ–ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ба чунин арзишҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқӣ таъяс менамояд:

– афзалияти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафолати ҳифзи ва ҳимояти онҳо аз тарафи давлат;

– волоияти қонун дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии давлат ва ҷомеа;

– масъулияти дучонибаи давлат ва шаҳсият, дигар иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ;

– ҳудудгузории салоҳияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;

– таъмини ҳокимияти судии мустақил ва адолати судии беғараз.

9. Рушд ва тақмили низоми Суди Олӣ дар Тоҷикистон ба андешаи қатъии муаллиф дар оянда танҳо дар сурате натиҷабахш хоҳад шуд, ки агар дар самти муайянسازی таъинот, функцияҳо, вазифаҳо, ваколатҳо ва ҳуқуқҳои Суди Олӣ ва низоми судӣ дар маҷмӯъ, заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии фаъолияти судҳо устувор ва қатъӣ дар пояи принсипи умумии конститусионии мустақилият ва танҳо ба қонун тобеъ будани онҳо сурат гирифта, ҳадаф ва маҳаки асосии фаъолияти судӣ назаран ташкил намудани муҳокимаи одиллонаи судӣ ва татбиқи адолати судӣ ва амалан ба ҳимоя ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона карда шаванд.

10. Дар шароити муосир васеъسازی салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба баррасии парвандаҳо аз рӯи марҳилаи аввал дар баробари парвандаҳое, ки қонун онҳоро ба тобеияти Суди Олӣ додааст, аз ҳисоби баррасӣ ва ҳалли парвандаҳоеро, ки бо парвандаҳо

оид ба мавриди баҳс қарор додани санадҳои ғайримеъёрии ҳуқуқӣ, амалҳо (беамалии) вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, шикоят намудани ҳулосаҳои комиссияи имтиҳонот ва қарори комиссияи таҳассусӣ оид ба гирифтани масъулияти мақоми адвокатӣ ва ғ. алоқаманданд, ноғузир гардидааст. Омӯзиши таҷрибаи судӣ аз ҷониби Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон кори захматталаб буда, нуруи кадрӣ махсус, нақша ва маҷмуи муайяни корҳо ва барқарорӣ меъёрӣ–ҳуқуқиро тақозо менамояд, ки дар ин самт тавсеа ва мукамалгардонии падида ва захираҳои кадрӣ соҳа, дастгирии молиявӣ ва ҳуқуқии соҳа аз ҷониби мақоми қонунбарор ва иҷроия шарт ва зарур аст. Бо ин мақсад пешниҳод карда мешавад, ки салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири зерин мукамал карда шавад: дар сарҳати 5 моддаи 22 Қонуни конституцсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» пеш аз калимаи «чамъбааст», калимаи «меомӯзад ва»–ро илова намуда, калимаи «намуда», бо калимаи «менамояд» иваз карда шуда, ифодаи «қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии» бо ифодаи «қонунгузорӣ ва санадҳои зериконунӣ» тағйир дода шавад.

11. Бо мақсади таъмин намудани назорати судӣ ва баландбардории самаранокии фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар ҳаёти он воҳидҳои нави мустақили сохторӣ (коллегиияи кассатсионӣ, коллегиияи судӣ оид ба парвандаҳои иқтисодӣ, коллегиияи судӣ оид ба парвандаҳои, ки бо нобилиғон алоқаманданд, таъсис дода шавад. Фаъолияти мурофиавии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қонунгузори мурофиавӣ ба танзим дароварда мешавад, вобаста ба масъалаҳои тобеияти судӣ ва тартиби мурофиавии баррасӣ намудани парвандаҳо такмил дода шавад. Дар тақя ба омилҳои конституцсионӣ, шароити воқеиву вазъияти афкори омма, мақоми ҳуқуқӣ ва салоҳиятнокии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳаққиқ имконияти иҷрои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро аз ҷониби Суди Оли дар заминаи қонунгузорӣ ба манфиати адолати судӣ ва тақмили низоми ҳуқуқии давлат меҳисобад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии рисола. Натиҷаҳои илмӣ бадастовардаи рисолаи мазкур ифодаи худро қисман дар таҳияи барномаҳои ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ёфтанд ва дар амалияи судӣ мавриди истифода қарор доранд. Инчунин маводи рисолаи мазкурро метавон хангоми мукамалгардонии қонунгузори соҳавӣ, ки ташаққулёбӣ ва фаъолияти судҳоро танзим менамояд, мавриди истифода қарор дод. Ҳулоса ва пешниҳодоти амалии рисолаи мазкур, ки аз таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқӣ бармеояд, имконият медиҳад, ки амсила ва концепсияҳои тақмилсозии минбаъдаи фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард карда шавад.

Маводи рисолаи мазкурро дар раванди таълим, яъне хангоми омӯзиши фанни таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, таърихи ҳуқуқи инсон, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқи муҳофизати ҳаёти, ҳуқуқи муҳофизати граждони, курсҳои махсуси таърихи ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон, стандартҳои байналмилалӣ муҳофизати одилонаи судӣ, механизми судии ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ғайра мавриди истифода қарор дод.

Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои бадастомада ҳамчун пешниҳодоти ҷудоғона ба Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2015, № 327 барои солҳои 2015–2017 қабул шуда буд, ворид гардидааст. Ҳамчунин бардоштҳои илмӣ ва усулӣ аз рисола дар муҳофизати одилонаи судӣ аз ҷониби муаллиф дар амалияи судӣ вобаста ба шароит мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Таърифи натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи кафедраҳои ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ ва ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ ба анҷом расонида шудааст. Оид ба муҳтавои диссертатсия 6 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 5 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як мақола дар нашрияи дигар нашр шудааст.

Хулосае, ки дар рисолаи мазкур инъикос ёфтаанд, аз ҷониби муаллифи он дар конференсияҳои зерини илмӣ-амалӣ ва семинарҳо дар шакли маърузаи илмӣ мавриди ироа ва баррасӣ қарор гирифтаанд: конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба ҷашни 20-умин солгарди Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Муқаррароти Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ» (Душанбе, соли 2014); конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои актуалии фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ ва ҳуқуқҳимоявӣ дар давлатҳои Осиё ва Африқо» дар мавзӯи «К вопросу о понятии судебной власти» (Москва, 23-юми март соли 2015).

Соҳтор ва ҳаҷми таҳқиқоти диссертатсионӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, се боб нӯҳ зербоб, хулоса ва номгӯи адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 223 саҳифа ро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАЦИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи таҳқиқот асосноккардашуда, дараҷаи омӯзиши он, мақсад, вазифаи таҳқиқот, асосҳои методологии он, навоариҳои илмӣ, аҳамияти

назарию амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва тасвиби онҳо баён гардидаанд.

Дар боби аввали диссертатсия таҳти унвони «**Сарчашмаҳои умумии ташаккул ва ҳусусиятҳои рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия**» аз ҷониби муаллиф масоили таъсис ва марҳилаҳои асосии рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия, ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Россия дар ҳаёти давлати шӯравӣ ва ташаккулёбии ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар шароити давлатҳои соҳибхитӣ таҳқиқ гардидаанд.

Дар зербоби якум «**Таъсис ва марҳилаҳои асосии рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия**» муаллиф масъалаи ташаккули ақидаҳо оид ба таъсис ва марҳилаҳои рушди ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон ва Россияро таҳқиқ намудааст. Аз ҷумла, ӯ қайд менамояд, ки дар ибтидои сохтмони давлати шӯравӣ ислохотчиёни низомии судии шӯравӣ ба муқаррароти ленинӣ, дар бораи он ки «ухдадорӣ бечунуҷарои инқилоби пролетарӣ на ислохоти муассасаҳои судӣ..., балки пурра несту нобудсозии суди кӯҳна ва дастгоҳи он мебошад», таъя намудаанд. Аз нуқтаи назари муаллиф, муқаррароти дарҷгардидаи ленинӣ дар бораи ташкилёбии ҳокимияти судӣ маҳз пурра дар Тоҷикистон татбиқ гардид, чунки низомии судии тоинқилобии дар ҳудуди он амалкунанда аз низомии судии Россияи тоинқилобӣ фарқиати хеле ва хеле калон дошт.

Рисоланавис қайд менамояд, ки давраи якуми ташаккул ва рушди Суди Олӣ бо инқилобҳои Октябри соли 1917 ва сентябри соли 1920 ва пасманзари тағйироти он вобаста буд. Инқилоби Октябри соли 1917 сохтори иҷтимоии Россияро дигаргун сохта таъсири ҷиддӣ ба шаклдигаркунии ҳокимияти судӣ на танҳо дар Россия, балки ба Тоҷикистон низ расонд. Идомаи мантиқи инқилоби Октябр дар инқилоби сентябрии соли 1920 Бухоро сурат гирифта, ғояи ташкили ҳокимияти суди нави халқӣ то ба сарзамини Тоҷикистон расид. Низомии судии амалкунандаи тоинқилобӣ агар дар Тоҷикистони шимолӣ бо тағйироти ҳаракатҳои инқилобии Туркистон аз солҳои 1918 ва 1919 рӯ ба мушкилиҳо зада зарурати тағйирёбии он масъалагӯзорӣ гардида бошад ҳам, дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ чунин зарурати тағйирпазирӣ пас аз инқилоби сентябрии Бухоро сурат гирифт. Тағйирпазирӣ ва заруратҳои ишорашуда феврал то ба ташаккули пурраи ҳокимияти нави судӣ рушд карда натавонист, зеро назди ҳаракати инқилобӣ масъалаи аз ин ҳам муҳимтар – пурра аз байн бурдани ҳокимияти феодалии Аморати Бухоро ва гирифтани ҳокимият ба дасти синфи коргару деҳқон дар паҳнои ҷанги шаҳрвандӣ ҳанӯз истода буд. Бинобар он новобаста аз

кабул шудани декретҳои рақамҳои 1–3 дар бораи судҳо ҳокимияти судӣ то соли 1923 ба нуктаи ногузири худ нарасид. Дар Россия то оғози Инқилоби Октябр функсияҳои мақомоти олии судиро Сенати ҳукмрон иҷро мекард, ки бо Санади якуми қонунгузории ҳокимияти шӯравӣ 22 ноябри (5 декабри) соли 1917 аз ҷониби Шӯрои Комиссарони халқии ҶШФСР бо Декрет дар бораи суд (яъне Декрет дар бораи суд №1) бекор карда шуда, мутобиқ ба Конститутсияи соли 1918 судҳо ба тобеияти Съезди умумироссиягии Советҳои коргарон ва намоёндагони деҳқонон ва КМИУ гузаронида шуд. Баъдтар дар мувофиқа бо Декрети №2 судҳои вилоятӣ ба ҳайси суди кассатсионӣ барои суди наваташкилгардидаи ҳавзавӣ баромад менамуданд. Тамоми низоми судиро назорати олии судӣ сарварӣ мекард. Ҳарчанд ки Муқаррарот дар бораи сохти судии РСФСР аз 11 ноябри соли 1922 аввалин маротиба Суди Олиро ба низоми ягонаи судӣ ворид карда буд, низоми нави судии шӯравӣ танҳо аз моҳи январи соли 1923 бо таъсисёбии Суди Олии Федератсияи Россия ба фаъолият шурӯъ намуд.

То моҳи сентябри соли 1920 дар ҳудуди давлати Туркистон ва Аморати Бухоро сохти гуногуни судӣ: қозихо, бийҳо, судҳои имперӣ амал мекард, агар дар Бухорои теократӣ меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ таъсири бузург доштанд, дар давлати Туркистон бошад, таъсири судҳои империи Россияи подшоҳӣ зиёдтар буд. Ин низомҳои судӣ дорои махсусиятҳои ба худ хос буда, дар ҶХШБ аз моҳи сентябри соли 1920 бо Қарори махсуси Ҳукумати ҶХШБ тамоми судҳо ба назирони адлияи ҶХШБ тобеъ карда шуданд. 27 майи соли 1922 дар ҶХШБ Қонуни муваққатӣ дар бораи қозихои халқӣ, ва баъдтар, 18 декабри соли 1922 Муқаррароти нав дар бораи судҳои қозихои халқӣ қабул гардид. Соли 1923 дар ҳудуди ҶХШБ таъсиси Судҳои шӯравии халқӣ барои аҳолии маҳаллӣ оғоз гардид.

Дар зербоби дуюми боби якум, ки «**Ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Россия дар ҳайати давлати Шӯравӣ**» ном дорад, муаллиф инкишофи Судҳои Олиро дар ҶШФСР ва ҶШСТ зери таҳли қарор додааст.

Рисоланавис инкишофи Судҳои Олиро дар замони шӯравӣ ба панҷ давра ҷудо намудааст. Давраи якуми ислоҳоти мақомоти судии Бухорои шӯравӣ аз Муқаррарот дар бораи сохтори судии ҶХШБ 5 январи соли 1924 оғоз гардид. Аз 23 феввали соли 1924 дар тамоми ҳудуди ҶХШБ Муқаррарот дар бораи сохтори судӣ амал мекард. Бо назардошти амалкунии ин Муқаррарот низоми судӣ аз суди халқӣ, суди қозӣ, суди ҳавзавӣ ва Суди Олии ҶХШБ иборат буд. Дар Душанбе Суди Олии ҶХШБ дар ҳайати сессияи сайёр амал мекард. Дар марҳилаи дуюми рушди низоми судӣ низоми олии судии Тоҷикистон дар ҳайати

ЧШС Ўзбекистон ҳамчун ҷумҳурии автономӣ рушд кард. Шӯъбаи Тоҷикистони Суди Олии ЧШС Ўзбекистон дар мувофиқа бо Қарори Президиуми хурди Кумитаи марказии иҷроияи Шӯроҳои ЧШС Ўзбекистон аз 23 марти соли 1925 таъсис дода шуд. Он дар асоси «Муқаррароти муваққатӣ дар бораи Шӯъбаи Тоҷикистони Суди Олии ЧШС Ўзбекистон» амал мекард. Дар асоси Муқаррароти мазкур Шӯъбаи Тоҷикистони Суди Олии Ўзбекистон мақомоти олии судии ЧМШС Тоҷикистон маҳсуб меёфт. Ба ҳайати он: президиуми шӯъба, коллегияи кассационӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ва коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ворид карда шуда буданд.

Давраи дуоми рушди ҳокимияти судии Тоҷикистон ва Россия бо таъсиси Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ алоқаманд аст. Дар мувофиқа бо Шартнома дар бораи таъсисёбии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ ислоҳоти минбаъдаи судӣ амалӣ карда мешавад. Бо ин Шартнома таъсиси Суди Олӣ бо функцияҳои назорати олии судӣ пешбинӣ шуда буд. Дар мувофиқа бо Қарори Кумитаи марказии иҷроияи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ аз 6 июли соли 1923 Суди Олии ИЧШС таъсис дода шуд, вале фаъолияти худро Суди Олӣ танҳо аз моҳи январи соли 1924 оғоз намуд. Пас аз таъсиси Суди Олии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ баъзе ислоҳот ба сохтори Суди Олии ЧШСФР ворид карда шуд. Суди Олии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ дар ҳайати Пленум, коллегияҳои гражданин, ҷиноятӣ, ҳарбӣ, нақлиётӣ ва нақлиётӣ обӣ фаъолият мекарданд. Дар мувофиқа бо Муқаррарот дар бораи Суди Олии Иттиҳоди Шӯравӣ ва Прокуратураи Суди Олии Иттиҳоди Шӯравӣ аз 24 июли соли 1929 ба Суди Олӣ ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод карда шуд. 25 октябри соли 1929 Президиуми Кумитаи марказии иҷроияи Шӯроҳои Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон Суди Асосии ЧМШС Тоҷикистонро ба Суди Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил дод, яъне аввалин бор Суди Олии мустақили Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Давраи сеюми рушд ислоҳоти Суди Олиро бо қабули Конститутсияи нави ИЧШС соли 1936 фаро мегирад, ки вай моҳиятан аз соли 1937 оғоз гашта, аввалин маротиба Суди Олӣ ҳамчун мақоми олии ҳокимияти судӣ дар ҳудуди Иттиҳод муайян гардид, ки ин маънии дар ҳаёт татбиқ гардидани ғояи таъсиси суди олии ҷумҳуриявиро дошт. Дар ин замина соли 1937 Конститутсияи ЧШСФР қабул гардид, ки нақши Суди Олии ЧШСФР-ро дар низоми судӣ муайян намуд. Қонун дар бораи сохтори судии ИЧШС аз соли 1938 принсипҳои конституционии низоми судиро таҷдид намуд. Дар мувофиқа бо Қонун дар бораи сохтори судӣ тамоми судҳо ба умумииттифокӣ ва ҷумҳуриявӣ ҷудо карда

шуда буданд. Дар мувофиқа бо қонуни дарҷгардида, минбаъд Суди Олӣ ҳуқуқи додани тавзеҳоти дастуриро ба судҳои сатҳи поёни оид ба масъалаҳои истифодаи қонунгузорӣ надошт. Дар мувофиқа бо сохтори судии ИҶШС–и соли 1938 аз ҳайати Судҳои Олии Ҷумҳуриҳои шӯравӣ (аз ҷумла аз ҳайати Судҳои Олии ҶШСФР ва ҶШС Тоҷикистон) Президиум ва Пленум ҳориҷ карда шуданд.

Давраи чорум ва махсуси рушди низомии судии Судҳои Олии Тоҷикистон ва Россия ин даврони ҶБВ 1941–1945 ва солҳои барқарорсозии баъди ҷангӣ буд, ки суди олии тахти таъсири қонунҳои замони ҷарбӣ асосан қарор гирифта буд. Дар ҳудудҳое, ки вазъияти ҷангӣ эълон гардид, қобили додрасӣ будани трибуналҳои ҷарбӣ васеъ гардида, онҳо тамоми парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои хеле хатарнок низ баррасӣ менамуданд. Речаи низомии қории Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия новобаста аз вазъи ҷугрофӣ ба вазъияти ҷангӣ ва барқарорсозии баъди ҷангӣ тавҷам буд. Барқарорсозии низомии заифгардидаи судӣ ба даврони хотимаёбии Ҷанги Бузурги Ватанӣ рост омад. Баъди аз байн рафтани вазоратҳои адлия дар ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ тайи солҳои 1958–1963 ба Суди Олии ҶШС Тоҷикистон ва Россия роҳбарӣ ва назорат аз рӯи фаъолияти судҳои поёни; ҳалли масъалаҳои кадрӣ судҳои зинаҳои поёни ва роҳбарияти нотариат вогузошта шуд. Ҳамин тариқ, дар давраҳои солҳои 1959 то 1970 Суди Олии ҶШСФР ва ҶШС Тоҷикистон на танҳо назорати судӣ, инчунин идоракунии судӣ, роҳбарии судҳои ҷумҳурӣ, нотариати давлатӣ ва адвокатурано (охирин танҳо ба Суди Олии ҶШС Тоҷикистон тааллуқ дорад) амалӣ менамуданд.

Давраи панҷуми рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар ИҶШС, аз ҷумла дар Тоҷикистон ва Россия, бо қабули Конститутсияи нави ИҶШС соли 1977 алоқаманд аст. Суди Олии ИҶШС мақомоти олии судии ИҶШС махсус меёфт ва назоратро аз рӯи фаъолияти судии ИҶШС, инчунин судҳои ҷумҳуриҳои шӯравӣ дар доирае, ки қонун муайян намудааст, амалӣ менамояд. Дар охири солҳои 80–уми асри гузашта дар Иттиҳоди Шӯравӣ роҳбарияти сиёсӣ барои ислоҳот иқдом намуд ва ислоҳоти ҳуқуқӣ гузаронида шуд, ки тибқи Асосҳои қонунгузори соли 1989 дар бораи сохтори судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳод мақомоти адлия аз ваколатҳо дар самти гузаронидани тафтишот дар судҳо маҳрум гаштанд. Бо ҳамин тартиб, то пошхӯрии таърихии ИҶШС барқароршавӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон ва Россия тадриҷан бо андӯхтани таҷрибаи арзишманди байниҳамдигарӣ ва алоқамандии устувори мабдавӣ рушд менамуд, ки омӯзиши параллелии онҳо дар илми таърихи ҳуқуқ на танҳо мубрам, балки навгонии ҷиддиро дар амалияи ҳуқуқӣ доро аст. Зеро

ислохоти низом ва речаи амали Суди Олӣ ҳанӯз ҳам дар ин ду давлати ба ҳам дӯст аз бисёр ҷиҳат **ҳамқадам** ва ҳамсадо сурат мегиранд.

Ҳамин тариқ, то пошхӯрии таърихи ИҶШС барқароршавӣ ва рушди мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар марҳилаи андӯхтан ва ғанисозии таҷрибаи зарурӣ ва муҳимми амалӣ қарор дошт.

Дар зербоби сеюми боби якум, ки **“Ташаккулебӣ ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар шароити давлатҳои соҳибхитӣ”** ном дорад, рисола навис инкишофи Судҳои Олиро дар ду давлати номбаршуда баъд аз пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ таҳлил намудааст.

Ӯ қайд менамояд, ки ба ҳаводиси пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ташкили давлатҳои нави соҳибхитӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия рост меояд, ки ин раванд ба фаъолияти судҳо, ташаккули онҳо бевосита таъсир расонда, моҳиятан давраи нави ташаккул ва рушди Судҳои Олиро дар ин давлатҳо масъалагузорӣ кард. Ин давраи нави ташаккул ва рушди низоми судӣ вобаста ба вазияти сиёсӣ ва ҳуқуқии Тоҷикистон ва Россия бо вижагиҳои хоса зуҳур намуд, ки он аз чунин аломатҳо иборат буд:

–то қабули Конститутсияи нави Федератсияи Россия соли 1993 дар давлат низоми устувори судӣ ба миён омад, ки аз Суди конститутсионии ҶШСФР, судҳои арбитражӣ ва судҳои салоҳияти умумӣ (ки ба сохтори онҳо низоми трибунаҳои ҳарбӣ низ гузаронида шуда буд) бо сарвари Суди Олии ҶШСФР иборат буд. Бо мақсади гузаронидани ислохоти минбаъдаи судӣ дар Федератсияи Россия дар солҳои 1994–1995 Қонунҳои федералии конститутсионӣ қабул гардиданд, ки фаъолияти Суди конститутсионӣ ва судҳои арбитражи Федератсияи Россияро танзим менамуданд. Дар соли 1996 Қонуни федералии конститутсионӣ «Дар бораи низоми судии Федератсияи Россия» қабул гардид, ки дар мувофиқа бо он низоми ягонаи судӣ дар давлат ташкил карда шуд. Бо муқаррароти он Суди Олии Федератсияи Россия мақомоти олии судӣ аз рӯи парвандаҳои граждони, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва дигар парвандаҳо, ки қобили додрасӣ барои судҳои салоҳияти умумӣ мебошанд, маҳсуб мебошад. Ба он ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод гардида буд. Қабули ин Қонун саҳифаи навро дар таърихи низоми судии Федератсияи Россия боз намуд;

–дар фарқият аз Россия, солҳои 90–уми асри гузашта раванди мураккаби барқароршавии давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад. Тоҷикистон ҷиддан ба ислохот ва ташаккули низоми нави судӣ танҳо пас аз анҷоми ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992–1997 бо ислохотҳои баъдичангӣ шурӯъ кард.

Боби дуоми рисола “Таҳлили муқоисавии заминаҳои ҳуқуқии амалкунандаи ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия” ном дошта аз се зербоб иборат аст.

Дар зербоби якуми боби дуум “Асосҳои конституционӣ ҳуқуқӣ, таъинот, функция ва ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия, мақому нақши онҳо дар низоми судӣ” муаллиф қайд менамояд, ки чи дар Тоҷикистон ва чи дар Россия бо баробари рушди муносибатҳои ҷамъияти ва бо мақсади таъбиқи асосҳои конституционӣ–ҳуқуқӣ, танҳо дар соҳаи ташаккул ва фаъолияти низоми судӣ қариб даҳҳо ташаббусҳои қонунгузорӣ ба миён омада, қонунҳо қабул гардидаанд.

Рисоланавис дар давоми зербанди мазкур ба он ишора менамояд, ки хангоми таҳлили асосҳои конституционӣ–ҳуқуқии таъинот, функцияҳо ва ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан меравад, на танҳо принсипҳои конституционии ташкили суд, инчунин муқаррароти умумӣ ва меъёрҳои ҷудоғонаи Конститутсияро дар назар дошта мешавад, ки моҳиятан метавонанд ба муайянсозии таъинот, функцияҳои ҳокимияти судӣ таъсир расонад. Асосҳои конституционӣ–ҳуқуқии таъинот, функцияҳо ва ташкили Суди Олӣ – мафҳумҳои ниҳоят васеъ мебошанд ва аз меъёрҳои ҷудоғонаи ҳуқуқии қариб ки тамоми бобҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди: «Асосҳои сохтори конституционӣ», «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд», «Маҷлиси Олӣ», «Президент» ва «Суд» таркиб ёфтаанд.

Дар самти амалисозии асосҳои конституционӣ–ҳуқуқии таъинот, функцияҳо ва ташаккули Суди Олӣ нақши муҳими бевосита ро низ принсипҳои меъёрии ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти судӣ мебозанд, ки дар Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ гардидаанд.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда муаллиф ба хулоса омадааст, ки таъинот, функцияҳо ва ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд ба масъалаҳои дохилии ташкили он (муносибати дохили ташкилотӣ) марбутанд, онҳоро наметавон дар алоҳидагӣ аз муқаррароти умумии Конститутсия ба монанди асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, низоми ҳокимияти давлатӣ, ҳудуди салоҳият ва амалқарди онҳо, ҳамкорӣ, боздориву муқовимат ҳал намуд. Ҳамин тариқ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муқаррарот, меъёрҳои ҳислати бунёдиштаро муқаррар месозад, ки дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошанд ва раванди ташаккул ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун зинаи олии низоми судҳои салоҳияташон умумӣ муқаррар ва муайян менамоянд ва ё ба онҳо таъсир мерасонанд.

Дар зербоби дуоми боби дуом ки **“Принсипҳои меъёрӣ–ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия”** ном дорад, муаллиф принсипҳои ташкил ва фаъолияти Судҳои Олиро дар ду кишвар таҳлил намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки принсипҳои асосии адолати судӣ асосан дар Конститутсияи мустақкам карда шудаанд, вале санадҳои меъёрӣ–ҳуқуқӣ, ки низоми судиро танзим менамоянд, онҳоро тақмил ва мукамал мегардониданд. Принсипҳои конститутсионии адолати судӣ ҳамчун муқаррароти асосӣ ва роҳбарикунанда дорои хислати умумӣ мебошанд ва моҳияти демократии адолати судиро ифода менамоянд. Онҳо низоми ягонро ба вучуд меоранд, ки ташкил ва фаъолияти судро муайян месозад. Гирд овардани принсипҳои ташкил ва ба амалбарории адолати судӣ дар Конститутсияи мавқеи ҳокимияти судиро муайян менамояд. Дар як вақт қоидаи тақсмоти ҳокимияти давлатиро ба шохаҳои ҷудогонаи ҳокимият исбот намуда, мустақилияти ҳокимияти судиро исбот менамояд.

Муаллиф қайд менамояд, ки низоми принсипҳои ташкил ва фаъолияти Суди Олии Федератсияи Россия така ба принсипҳои конститутсионӣ инъикоси худро дар қонунҳои федералӣ ва кодексҳои мувофиқавӣ меёбанд. Дар фарқият аз Россия дар Тоҷикистон ин принсипҳо на дар қонуни федералӣ, балки дар қонуни конститутсионӣ ба тасвир расидаанд. Ба монанди Федератсияи Россия, кодексҳои мувофиқавии Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипҳои конститутсионии адолати судиро инъикос ва онҳоро мукамал мегардонанд.

Бинобар ин, принсипҳои ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия (бо истисноӣ баъзе махсусиятҳо) қомилан мутобиқанд.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда муаллиф ба хулоса омадааст, ки принсипҳои конститутсионии адолати судӣ мазмун ва маънии санадҳои меъёриро ҳуқуқии давлатро, ки ташаккул ва фаъолияти мақомоти олии судии ҳокимияти давлатиро танзим менамоянд. Бо ин, онҳо асосҳои демократии ташкил ва фаъолияти Суди Олиро таркиб медиҳанд.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашудаи принсипҳои меъёрии ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо дорои хислати мушобех мебошанд ва дар аксарияти асосҳои қонунгузориашон айният доранд.

Дар зербоби сеюми боби дуоми рисола **«Айният ва фарқияти салоҳияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия: масоили тақмили салоҳият»** рисолаи навис салоҳияти Судҳои Олии ду кишварро таҳлил намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки бо баҳисобгирии

таҳлили қоидаҳои конституционӣ–ҳуқуқӣ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст: Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия асосан барои ба амал баровардани адолати судӣ аз рӯи парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, парвандаҳо аз рӯи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий ва дигар парвандаҳо, ки дар тобеияти судҳои салоҳияташон умумӣ мебошанд, таъин шудаанд ва ӯ таъиноташон чунин аст ва дар баробари ин боз ду функцияи асосиро иҷро менамоянд, ки татбиқи онҳо мавқеи онҳоро дар низоми судӣ ва низоми дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ муайян менамояд ва дар шаклҳои аз тарафи қонун пешбинигардидаи мувофиқи назорат аз рӯи фаъолияти судҳои зинаҳои поёни ва додани тавзеҳот оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ амалӣ карда мешавад.

Таъиноти конституционӣ ва функцияҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия ба қонунгузор имконият дод, ки салоҳиятҳои онҳоро мувофиқан дар моҳдаҳои 22 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», м. 19 Қонуни федералии конституционии Федератсияи Россия «Дар бораи низоми судӣ дар Федератсияи Россия», м. 2 Қонуни федералии конституционии Федератсияи Россия «Дар бораи Суди Олӣ» муайян намояд.

Муаллиф қайд менамояд, ки агар ба асосҳои ҳуқуқи ташкил ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия назар афканем, онҳо муносибатҳои гуногун нисбати танзим ва тасвири салоҳиятҳо ва ваколатҳо ба назар мерасад.

Омӯзиш, муқоиса ва таҳлили меъёрҳои қонунгузори дар бораи судҳо дар Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин ҳулосабарорӣ водор месозад, ки дар Россия таъинот ва салоҳиятҳои Суди Олӣ асосан дар Конституцияи Федератсияи Россия ва қонунҳои федералии конституционӣ дар бораи низоми судии Федератсияи Россия, дар бораи Суди Олӣ муқаррар карда шудааст, дар Тоҷикистон бошад дар Конституция танҳо таъиноти Суди Олӣ пешбинӣ шуда, салоҳияти он муфассал дар Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ карда шудааст.

Айният ва наздикии салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия дар масъалаҳои зерин муайян карда шудаанд:

–оид ба таъинот, мақом ва нақши онҳо дар низоми судӣ;

–дар бартарии функцияҳои назоратӣ: харду суд ба ҳайси марҳилаи кассатсионӣ, назоратӣ баромад менамоянд ва парвандаҳо бинобар ҳолатҳои нав ошкоршуда баррасӣ менамоянд, Суди Олии Федератсияи Россия дар фарқият аз Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати марҳилаи апеллятсионӣ низ баромад менамояд;

–дар омӯзиш ва чамъбасти таҷрибаи судӣ бо мақсади таъмини ягонагии он, додани тавзеҳот оид ба масъалаҳои истифодабарии қонунгузорӣ ба судҳои салоҳияти умумӣ.

Ҳамин тариқ, айният ва махсусияти салоҳияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия ба заминаҳои иҷтимоиву таърихӣ, асоси конститусионӣ ва институтсионалӣ, ворисият дар самти рушди салоҳияти ин судҳо тақия намуда, қонуният ва умумияти худро доранд.

Боби сеюм “ **Соҳтор, таркиб ва ҷанбаҳои сиёсӣ–ҳуқуқии ташаккули Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия: таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқӣ**” аз се зербоб иборат аст.

Дар зербоби якуми боби мазкур “**Ҳокимияти судӣ дар низомии тақсими ҳокимиятҳо ва принсипҳои ташкили он**” рисола навис нақши ҳокимияти судиро дар низомии таъзияи ҳокимияти давлатӣ таҳлил намудааст. Аз ҷумла ӯ қайд менамояд, ки ҳокимияти судӣ –ин шохҳои мустақил ва соҳибхитиёри ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки аз тарафи суд (амалӣ гардида), барои барқарорсозии адолати судӣ, баррасӣ ва ҳалли низоҳои иҷтимоӣ, ҳифзи соҳтори конститусионӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро тавассути мурофияи судии конститусионӣ, граждонӣ, оилавӣ, иқтисодӣ, ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурий дар асоси принсипҳои, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудааст, амалӣ мегардад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти олии судии судҳои салоҳияти умумӣ мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ назорати судиро аз рӯи фаъолияти судҳои зинаҳои поёнӣ амалӣ месозад.

Дар давоми зербанд муаллиф ҷанбаҳои ҳуқуқии ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти шахсонӣ мансабдор ва мақомотеро мавриди омӯзиш қарор додааст, ки таъминоти кадрӣ ин фаъолиятро дар раванди ташаккули ҳокимияти судӣ амалӣ месозанд. Ӯ қайд менамояд, ки нисбати масъалаи ташаккули ҳайати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои таъминоти кадрӣ фаъолияти он андешаронӣ намуда, бояд ба ҳисоб гирем, ки Суди Оли мақомоти олии судии судҳои салоҳияти умумӣ мебошад ва ташаккулу рушди он бояд ҳам барои ҷомеа дар умум ва ҳам барои корпуси судӣ шаффоф ва ошкоро бошад.

Дар зербоби дуюми боби сеюм, ки “**Соҳтори Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия: таҳлили муқоисавӣ–ҳуқуқии ташаккул ва салоҳиятҳо**” ном дорад, рисола навис қайд менамояд, ки низомии татбиқи фаъолияти судӣ, ташкили соҳтор ва

унсурҳои васлшавии он ба ҳаёти ҳуқуқӣ дар дилхоҳ давлат объекти таваҷҷуҳи махсуси илми ҳуқуқшиносӣ пайваста қарор мегирад.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда муаллиф ба хулосаҳои зерин омадааст:

1. Ташаккул ва салоҳияти мақоми олии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни федералии конституционӣ «Дар бораи низоми судии Федератсияи Россия» ва Қонуни федералии конституционӣ «Дар бораи Суди Олии Федератсияи Россия», қонунгузориҳои моддӣ ва мурофиавӣ, асос ва танзим мегардад, ки дар онҳо тартиби ташаккул, салоҳият, сохтор ва дигар муносибатҳои муҳимми ҳуқуқии фаъолияти ҳаётии Судҳои Олӣ муқаррар гардидаанд, яъне тартиби умумии шаклгирии ҳокимияти судӣ аз лиҳози сарчашмавӣ вучуд доранд;

2. Ҷанбаҳои ҳуқуқии ташаккули ҳаёти ду мақоми олии судӣ аз субъектҳои дорои салоҳияти ҳаммонанд ба амал меояд, чунки онҳо бевосита аз ҷониби Палатаҳои болоии Парламентҳо бо пешниҳоди Президентҳо интихоб ва таъин мегарданд;

3. Ҳамчун ҷанбаи асосии тавсифии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия нишонаҳои институтсионалӣ ва марҳилавии онҳо баромад менамоянд, ки имконият медиҳанд онҳоро ҳамчун мақоми олии судӣ ва марҳилаи олии судӣ шуморем;

4. Мақоми олии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дорои ваколатҳои мушобех ба монанди фаъолият ба ҳайси суди марҳилаи якум, марҳилаи кассатсионӣ ва назоратӣ, додани тавзеҳоти дастурӣ доир ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ мебошанд, ки аз таъиноти вазифавии онҳо маншаъ мегирад;

5. Ваколатҳои назоратии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия бо мақсади амалсозии назорати судӣ аз рӯи фаъолияти судҳои зинаҳои поёни дар самтҳои зерин Ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо бо тартиби кассатсионӣ, назоратӣ ва ваколатҳо доир ба фаъолияти тавзеҳоти ҳуқуқӣ зохир мегарданд;

6. Ваколатҳои назоратии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия бо ташкили сохторӣ-функционалӣ амалӣ карда мешавад, ки дорои фарқият ва шабоҳати худ ҳастанд. Шабоҳати мақомоти олии судӣ дар он аён мегардад, ки дар ҳардуи он пленум, раёсат, коллегияҳои судӣ амал мекунанд. Ҷанбаи фарқкунандаи онҳо дар ташкили Суди Олии Федератсияи Россия ғайр аз сохторҳои дар боло қайдгардида коллегияи апеллятсионӣ, коллегияи судӣ доир ба баҳсҳои иқтисодӣ, коллегияи интизомӣ ва департаменти судӣ амал мекунанд;

7. Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия қисмати олии сохтори мақомоти олии судҳои кайдгардида мебошанд, ки функсияи асосии онҳо фаъолияти мебошад, ки ба таъмини ягонагии таҷрибаи судӣ бо додани тавзеҳот дар намуди қарор равона қарда шудааст;

8. Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия мақоми коллегиялии судӣ махсус меёбад, ки ҳамчун марҳилаи олии парвандаҳои судӣ доир ба парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури баромад менамоянд;

9. Коллегияҳои судии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия қисматҳои таркибии сохтори мақоми олии судӣ мебошанд, ки қисмати зиёди фаъолияти судиро амалӣ месозанд. Маҳз аз тарафи онҳо парвандаҳо аз рӯи марҳилаи якум бо тартиби кассатсионӣ ва назоратӣ ва аз рӯи ҳолатҳои аз нав ошқоргардида баррасӣ мегарданд;

10. Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия ҳамчун мақоми олии судии марҳилаи якум парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ ва парвандаҳоро доир ба ҳуқуқвайронкунии маъмури баррасӣ менамоянд, ки аҳамияти муҳими ҷамъиятӣ ва давлатӣ доранд;

11. Таъиноти асосии фаъолияти мақомоти олии судии Тоҷикистон ва Россия ваколати баррасии парвандаҳои мушаххас бо тартиби кассатсионӣ ва назоратӣ мебошад, ки тавассути он назорати судӣ аз рӯи судҳои зинаи поёни амалӣ қарда мешавад.

Дар зербоби сеюми боби мазкур **“Ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия: вазъият ва дурнамои рушд”** рисолаи масоили дурнамои инкишофи ҳокимияти судиро дар ду кишвар таҳлил намудааст.

Ҷ аз ҷумла қайд менамояд, ки сиёсати судии давлат, самтҳои стратегияи рушди ҳокимияти судӣ, асосҳои ташаккули сохтори судӣ ва принсипҳои истеҳсолоти судиро муайян намуда, дар интиҳо ба таъсиси давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, ислоҳоти шохаҳои ҳокимият мусоидат менамояд, ки ҳифзи бозғатимодии озодиҳо, ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро таъмин менамояд. Аз нуқтаи назари мо бояд минбаъд ҳам қорҳоро оид ба тақмили ҳокимияти судӣ амалӣ намоем, чунки ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ қисмати таркибӣ ва муҳими ислоҳоти давлатӣ–ҳуқуқӣ мебошад ва бояд ба шароитҳои муосир ва тамоюлоти рушди ҷомеа мусоидат намояд.

Яке аз ҷанбаҳои асосие, ки дар барномаи ислоҳоти судӣ–ҳуқуқии дар давлат гузаронидашаванда пешбинӣ гардидааст, ин тақмили сохтор ва тақими фаъолияти судҳо ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилотҳо, қонуниятро адолат, назорати

ичрои сари вақтии санадҳои судӣ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии кори судҳо, беҳтар намудани вазъи иҷтимоии судяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳо, инчунин такмили қонунгузорӣ дар ин самт иборат мебошад.

Дар раванди гуфтаҳои боло, бо мақсади ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқ, озодӣ, қонуниятӣ адолат нисбати ноболиғон, фароҳамории шароитҳои мусоид дар рафти тафтишоти пешакӣ, хангоми баррасии парвандаҳо дар судҳо зарур мешуморем, ки судҳои махсусгардонидашудаи ювениалӣ, дар судҳои вилоятӣ ва дар Суди Олӣ бошад, коллегияҳои судии махсусгардонидашуда доир бо қор бо ноболиғон таъсис дода шаванд. Дар робита бо ин, гуфтан ҷоиз аст, ки имрӯз зарурияти қорқард ва қабули Қонун «Дар бораи судҳои ювениалӣ» ба миён омадааст.

Такмили қонунгузорӣ, ки судяҳо дар раванди амалсозии адолати судӣ мувофиқи он амал менамоянд ва асосҳои ҳуқуқие, ки бо ҷанбаҳои ташкилӣ алоқаманданд, боз ҳам самаранок такмил меёбанд агар, ки ба Суди Олӣ ваколатҳои ташаббуси қонунгузориро вогузор намоём. Чунки, Суди Олӣ ҳамчун мақоми олии судӣ, ки назорати судиро аз рӯи фаъолияти судҳои зинаи поёни амалӣ менамояд, дар навбати аввал камбудихоро дар қонунгузорӣ хангоми татбиқи онҳо аз тарафи судҳои зинаи поёни ва ҳам аз ҷониби худ рӯ ба рӯ мегардад. Бо назардошти гуфтаҳои боло мувофиқи мақсад мешуморем, ки ба Суди Олӣ чунин салоҳиятро вогузор намоём, чунки дар низомии тақсироти ҳокимиятҳои ҳамчун сарвари шохаи иҷроияи ҳокимият Ҳукумати давлат ва мақоми қонунгузори давлат дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ мебошанд. Ин реча аз назари шаклӣ низ усули баробарҳуқуқии шохаҳои ҳокимиятро дар низомии баробарвазну аз назари ваколатҳои баробар арзёбӣ хоҳад қард. Аз нуқтаи назари мо ғояи мазкур ба такмили асосҳои ҳуқуқии ташаққул ва фаъолияти судҳо мусоидат хоҳад қард.

Дар хулоса натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, хулосаҳои ҷанбаи назариявӣ ва амалӣ дошта ва тақлифу пешниҳодҳои дарҷ гардидаанд, аз ҷумла масъалаҳо ва рукнуҳои муҳими ташаққули низомии Суди Олӣ дар шароити мӯсир, дар бораи баробарии омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба мавзӯи таҳқиқи сарҷашмаҳои умумии барқарорсозии он таъя менамояд. Дар ин радиқ муносибати таърихӣ–таҳлилӣ ба масоили рушд ва барқароршавии Суди Олӣ дар ҳудуди як давлат харҷанд ҷавҳар ва ҳамирмоии таҳқиқоти соҳавиро фаро гирад ҳам, истифодаи усули параллелӣ ва муқоисавӣ–ҳуқуқии таҳлили он бо давлатҳои ҷудогонани умумиятдошта дар мисоли Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия аҳамияти дучанди илмӣ ва амалӣ пайдо менамояд.

Ислохоти низоми судӣ дар Тоҷикистон ва Россия шароитҳои заруриро барои ташаққули муносибати мусбати ҷомеа мутаносибан ба тақмили низоми ҳокимияти судӣ ва рушди дурусти ҳокимияти судӣ дар партави стандартҳои байналмилалӣ муосидат намуданд. Инчунин ҷустуҷӯи интиҳоби роҳи беҳтарини гузаронидани ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ бо баҳисобирии паҳлуҳои мусбӣи ислоҳоти гузаронидашуда ва гузаронидашаванда дар Россия бо роҳи таҳлили муқоисавӣ ақоидҳои муайяно нисбати муқамалгардонии мақомоти олии судӣ тақмил медеҳанд.

МАЗМУНУ МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДАРҶ ШУДААНД

**Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиянамудан
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ҷоп шудаанд:**

[1 – М]. Абдуллоев Ф.Н. К вопросу о понятии судебной власти / Ф.Н. Абдуллоев // Вестник РТСУ (научный журнал). – Душанбе, 2014. – № 4 (47). – С. 82–84;

[2 – М]. Абдуллоев Ф.Н. Некоторые вопросы формирования состава Верховного Суда Республики Таджикистан, Верховного Суда Российской Федерации и их кадрового обеспечения / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ.–Душанбе Сино, 2015.– №3/1(158).–С. 77–80;

[3 – М]. Абдуллоев Ф.Н. О некоторых аспектах становления высшего органа судебной власти в Таджикистане в 1917–1924 годы / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ.–Душанбе Сино, 2015. .–№3/2 (162).–С. 44–48;

[4 – М]. Абдуллоев Ф.Н. Понятие конституционно–правовых основ предназначение, функции и формирование Верховного Суда Республики Таджикистан / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.–Душанбе 2015.–№1 (62–1).–С. 100–105;

[5 – М]. Абдуллоев Ф.Н. Ташаққулёбӣ ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Россия дар шароити давлатҳои соҳибхитӣ / Ф.Н. Абдуллоев // Нашрияи донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе 2019.–№3 (43).– С. 30–44.

Мақолаҳое, ки дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмӯаҳо ҷоп шудаанд:

[6 – М]. Абдуллоев Ф.Н. Муқаррароти Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ / Ф.Н. Абдуллоев // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – № 3. – С. 145–150.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 340 (575.3) (470)

ББК: 67.3

А – 13

На правах рукописи

АБДУЛЛОЗОДА ФАРҲОД НУСРАТУЛЛО

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
ВЕРХОВНЫХ СУДОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И
РОССИИ: СОВЕТСКИЙ И ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД
(СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ»**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата юридических наук по специальности: 12.00.01 – теория и
история права и государства; история правовых и политических
учений

Душанбе – 2020

**Работа выполнена на кафедре прав человека и сравнительного
правоведения юридического факультета Таджикского национального
университета**

Научный руководитель: **Холикзода Абдураим Гафор** – доктор юридических наук, профессор
Председатель Комитета Маджлиси
намояндагон Маджлиси Оли Республики
Таджикистан по государственному
строительству и местному
самоуправлению

Научный консультант **Искандаров Зайниддин Хамидович**
доктор юридических наук, профессор
кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского национального
университета

Официальные оппоненты: **Буризода Эмомали Бозор** – доктор
юридических наук, профессор,
заведующий отделом истории государства
и права Института философии,
политологии и права им. А.
Баховадинова Академии наук
Республики Таджикистан.

Кенджаев Шухратджон Юсуфович –
кандидат юридических наук, доцент,
кафедры теории и истории государства и
права Таджикского университета права,
бизнеса и политики.

Оппонирующая организация: Российско-Таджикский (Славянский)
университет

Защита диссертации состоится «10» -го апреля 2020 г. в 14.00 на
заседании диссертационного совета 6D.КOA-002 при Таджикском
национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал
заседания диссертационного совета юридического факультета.

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в
библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, г.
Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан «__» _____ 2020 г.

Ученый секретарь диссертационного совета
доктор юридических наук, профессор

Азиззода У.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Конституционное положение о разделении государственной власти на законодательной, исполнительной и судебной ветви стало отправной точкой в проведении правовых реформ на пространстве государств членов СНГ. Следовательно, исследование закономерностей и основных тенденций развития судебных органов, поиск наилучшего варианта проведения судебных реформ, с учетом выявленных положительных сторон проведенных и проводимых реформ, как в России, так и в Таджикистане придадут выбранной теме научное и общественно-политическое значение.

Понимание сущности организации суда высшей инстанции в современных условиях, требует исторического подхода к изучению и анализу становлению и развитию системы судов на территории отдельного государства, в частности Таджикистана и России. Для выполнения поставленной задачи, целесообразно, обратиться к обзору основных исторических этапов развития высшего органа в судебной системе Таджикистана и России.

В современном обществе, в частности в Таджикистане и России, появились несколько проблем, пути решения которых невозможны без проведения судебно-правовых реформ. Целесообразность проведения реформ должна базироваться на анализе переломных моментов в истории государственного строительства. К тому же, встает вопрос о необходимости выявления цикличности и повторения этапов становления и развития высших судебных органов. В период принятия коренных изменений и проведения государственных реформ особо усиливается интерес к судебным учреждениям во главе с высшим органом судебной власти, так как они стоят на страже законности, интересов государства и граждан.

После приобретения независимости суверенные государства приступили к проведению различных реформ, начиная с принятием новых законов. Однако, практика показала, что проводимые реформы целесообразно проводит не в одном направлении, а комплексно. Исходя из этого, были приняты различные программы судебно-правовых реформ. Во всех принятых программах немаловажную роль была отведена реформе высших органов судебной власти суверенных государств. Следует отметить, что несмотря на грандиозность масштаба этих реформ в них рассматривались элементы советской системы организации и деятельности высших органов судебной власти.

Следовательно, необходимость научно обосновать проведения этих реформ, анализировать истоки становления и развития Верховных Судов России и Таджикистана, выявить положительные моменты в их организации и деятельности обуславливают актуальность настоящего исследования. Период диссертационного исследования охватывает с 1917 по 2015 годы. Выбор данного периода является актуальным, так как в течение этого периода происходили самые заметные судебные реформы в жизни России и Таджикистана.

Настоящее диссертационное исследование основывается на сложившуюся научную традицию в сфере изучения истории становления и развития государственных органов власти на постсоветском пространстве. Исходя из последнего, диссертационное исследование посвящено общим истокам становления и особенности развития Верховных судов России и Таджикистана, сравнительно-правовому анализу действующей правовой базы их организации и деятельности, а также политико-правовые аспектам формирования Верховного Суда Российской Федерации и Республики Таджикистан.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Степень научной разработанности проблемы. Изучение вопроса о становлении и развитии Верховного Суда Республики Таджикистан и России с точки зрения историко-правового сравнения до сих пор не был предметом специального научного исследования в отечественной научной литературе. Отдельные аспекты данной темы были исследованы рядом советских и современных исследователей. Данное исследование в определенной степени основано на трудах советских, а также российских и отечественных ученых, которые внесли заметный вклад в изучение вопроса о развитии основ высшего судебного органа.

Среди них следует выделить работы таких ученых как Г.С. Азизкулова, И.Б. Буриев, А.Я. Вышинский, Р.С. Гимпелевич, К.Ф. Гуценко, В.В. Грибеников, Дж.З. Маджидзода, З. Мукимов, Х.М. Гафуров, З.Х. Искандаров, Т.Н. Добровольская, М.А. Ковалев, О.Е. Кутафтин, М.Н. Марченко, С.П. Сальников, С.В. Сангаджиев, Ф.Т. Тохиров, Г.Ю. Семигин, В.М. Лебедев, С.С. Раджабов, Ш. Розиков, В.И. Семенов, И.Р. Шодиев, Р.М. Хамрокулов, А.Ю. Холикзода, А.А. Муродов и другие.

Данное диссертационное исследование проведено с учетом анализа природы источников становления и развития высшей

судебной власти на основе сравнительного изучения порядка организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации.

За последние годы в Таджикистане и России были проведены ряд судебно-правовых реформ, в результате которых были внесены существенные изменения в компетенцию и структуру Верховных судов этих стран. Сложившаяся ситуация потребовала проведения сравнительного анализа каждого из этих изменений и определение степени их влияния на формирование вышестоящих инстанций судебной власти в этих странах.

Целью данной диссертационной работы является: 1) анализ правового регулирования основ организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан; 2) сравнительно-правовое исследование его соответствия с Верховным судом Российской Федерации; 3) на основе сравнительно-правового исследования представление научно обоснованных предложений и выводов по поводу истории становления Верховного суда и совершенствования основ организации и деятельности Верховного суда в современном Таджикистане.

Исследование данной темы будет способствовать развитию правовой основы и эффективности создания и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан.

Достижению поставленных целей будет способствовать решение следующих задач:

- проведение историко-правового и сравнительно-правового исследования о формировании и развитии Верховного Суда на территории Таджикистана;

- сравнительно-правовое исследование основных этапов становления и развития Верховных судов в Таджикистане и России с Октябрьской революции 1917 года до наших дней;

- рассмотрение особенностей историко-правового процесса создания Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации после распада Советского Союза;

- определение конституционно-правовых основ предназначения, функций и формирования Верховного Суда Республики Таджикистан на определенных исторических этапах, изучение содержания, сущности и правовой природы, обоснование перспектив их реализации посредством законотворческой деятельности и совершенствование вопросов организации Верховного Суда;

- проведение сравнительно-правового анализа нормативно-правовой базы Верховного Суда Республики Таджикистан и

Российской Федерации в разрезе конституционно-правовых основ предназначения, функций и формирования Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации;

- анализ нормативно-правовых принципов создания и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации;

- определение идентичных полномочий Верховного суда Республики Таджикистан и Российской Федерации, и установления их отличий с целью изучения передового опыта;

- анализ политико-правовых аспектов организации Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации с учетом роли судебной власти в системе разделения властей, формирования высших судебных органов, а также вопросов кадрового обеспечения;

- на основе исследования законодательства двух стран - Таджикистана и России, предложить научно обоснованные пути реформирования структуры Верховного Суда Республики Таджикистан и совершенствования его деятельности;

- предложить пути повышения эффективности деятельности высшей судебной инстанции, обеспечение его независимости, совершенствования нормативно-правовой базы его организации и деятельности.

Объектом диссертационного исследования являются общественные отношения правового характера, возникшие на основных этапах формирования и развития Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации.

Предмет настоящего исследования составляют теоретические и практические взгляды на источники формирования и развития высшей судебной власти в Таджикистане и России, правовые основы организации и политико-правовые аспекты их деятельности на определенных исторических этапах с использованием сравнительного метода.

Методологической основой диссертационного исследования являются общие и специальные методы научного исследования, такие как: диалектический, формально-логический, историко-правовой, метод системного анализа и другие. В качестве приоритетного специального метода был использован сравнительно-правовой метод.

Практическую значимость исследования составили нормативно-правовые акты, которые действовали в период установления советской власти в Таджикистане и России, а также после распада Советского Союза на территории независимых государств Таджикистана и России.

Теоретическую основу диссертационного исследования составили труды советских, российских и отечественных юристов-ученых таких как Г.С. Азизкулова, И.Б. Буриев, А.Я. Вышинский, Р.С. Гимпелевич, К.Ф. Гуценко, В.В. Грибеников, Дж.З. Маджидзода, З. Мукимов, Х.М. Гафуров, З.Х. Искандаров, Т.Н. Добровольская, М.А. Ковалев, О.Е. Кутафтин, М.Н. Марченко, С.П. Сальников, С.В. Сангаджиев, Ф.Т. Тохиров, Г.Ю. Семигин, В.М. Лебедев, С.С. Раджабов, Ш. Розиков, В.И. Семенов, И.Р. Шодиев, Р.М. Хамрокулов, А.Ю. Холикзода, А.А. Муродов и другие.

Научная новизна настоящего исследования заключается в том, что впервые в отечественной юридической науке был проведен сравнительно-правовой анализ становления и развития высших судебных органов Таджикистана и России.

На основе сравнительно-правового и историко-правового исследования даны рекомендации, которые будут способствовать дальнейшему совершенствованию Верховного Суда Республики Таджикистан.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Важнейшие вопросы и направления формирования системы Верховного Суда в современных условиях наряду с различными объективными и субъективными факторами, связаны и с изучением общих источников его формирования. В этом контексте применение историко-аналитического и сравнительно-правового подхода относительно становления и развития Верховного Суда в одной стране, хоть и имеют отраслевую принадлежность, в тоже время подразумевает возможность применения сравнительно-правового и параллельного методов исследования с некоторыми отдельными государствами, которые имеют схожую систему судоустройства. В этой связи, сравнительный анализ организации и деятельности Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации имеет важное научное и прикладное значение. Параллельный анализ правовых явлений в государствах с идентичной политической и правовой базой дает возможность выявить наиболее проблемные и неурегулированные положения в становлении и природе правовых явлений и институтов.

2. На формирование и развитие судебной системы советского периода в Таджикистане и России большое влияние оказало дореволюционные судебные системы этих государств. Таджикистан и Россия в дореволюционный период имели свою особую судебную систему с общими и отличительными чертами. До революции в России существовала судебная система, основанная на четырех судебных

актах 1864 года: - «Учреждение судебных установлений», «Устав уголовного судопроизводства», «Устав гражданского судопроизводства» и «Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями». Исходя из этих актов, судебная система состояла из двух основных частей: местных и общих судов. Местные суды состояли из судов присяжных и волостных судов, в то время как общие суды включают окружные суды и судебные палаты. Общее руководство судебной системой осуществлялось Сенатом. Местные суды осуществляли свою деятельность в двух инстанциях: территориальные и уездные суды. Судьи избирались по образованию, возрасту (не менее 25 лет) и имущественному состоянию. Присяжные суды формировались также по указанным требованиям и имели те же права, но без конкретной территории и участка и им не была назначена конкретная зарплата. Окружная судебная система состояла из двух отделов – гражданского и уголовного. Отделы состояли из должностных и консультативных судов. Первый назначался министром юстиции по достижении 25 летнего возраста и наличии юридического образования, а присяжные суды избирались гражданами без каких-либо возрастных цензов. Судебные палаты функционировали в рамках уголовного и гражданского департаментов. В отличие от дореволюционной судебной системы Таджикистана, которая в значительной степени основывалась на правовых ценностях феодального периода, российская судебная система была сильно развита, и во многих отношениях вошла в определенную систему капиталистического общества. До революции у нее были проблемы из-за остатков феодальных отношений в обществе, связанных с подчинением царской системе, ее привязанностью к богатству и невозможностью судов решать политические вопросы. В Таджикистане дореволюционная судебная система была чрезвычайно сложной и раздробленной, основанной на автономии и независимости казиев и их коррумпированности. В отличие от стандартов, изложенных в Российском уложении, при осуществлении правосудия они были «более либеральными» и по своему усмотрению разрешали споры в своих интересах. По уголовным делам в зависимости от обстоятельств они применяли нормы шариата.

3. Политико-правовые акты, принятые на основе революционных движений на территории Таджикистана и России, заложили основу для изменения структуры и характера системы государственного управления, повлияли на изменение и формирование новой судебной системы в этих странах. В процессе перехода от дореволюционной судебной системы, действовавшей в форме

шариатских, племенных, традиционных и имперских судов к новой советской судебной системе важную роль сыграли Октябрьская революция 1917 года и сентябрьская революция 1920 года в Бухаре. Однако это не означало полный отказ от старой судебной системы, которая действовала в Таджикистане до 1929 г. Так, влияние правовых норм и решений местных судов по семейным делам было действительным, и советская судебная система в России долгое время сохраняла эти решения.

4. В истории права не редко встает вопрос о необходимости выявления цикличности и повторения этапов становления и развития государственных органов, особенно судебных. В период принятия коренных изменений и проведения государственных реформ особо усиливается интерес к судебным учреждениям, так как они стоят на страже законности, интересов государства и граждан. В этом плане немаловажная роль в истории была отведена судебным реформам 20-х годов и реорганизации органов юстиции и судов в 50-е годы прошлого столетия.

С учетом изменений, системы, правового статуса и деятельности Верховного суда в рамках формирования государственности Таджикистана и России природы их развития на основе правовых и архивных документов систему Верховного суда Республики Таджикистан и Российской Федерации может быть разделена на два независимых периода (советский и период независимости) и подразделена на семь этапов:

1) первый этап становления и развития Верховного суда был связан с революциями октября 1917 года и сентября 1920 года и последовавшими за ними изменениями.

2) Второй этап реформирования судебной системы начинается с реформы судебных органов Советской Бухары, а именно с принятия Положения о судоустройстве БНСР от 5 января 1924 года. Становление высшего органа судебной власти в Таджикистане после образования СССР происходило в несколько этапов, сначала в составе Узбекистана, а затем союзной республики. Таджикское отделение Верховного суда Узбекской ССР было создано в соответствии с Постановлением малого Президиума ЦИКа Советов Узбекской ССР от 23 марта 1925 года. Оно действовало на основании «Временного Положения о Таджикском отделении Верховного суда Узбекской ССР». В силу действия которого Таджикское отделение являлось высшим судебным органом Таджикской АССР. В его состав входили: президиум отделения, кассационная коллегия по уголовным делам и судебная коллегия по уголовным делам.

3) Третий этап развития Верховных судов России и Таджикистана связан с образованием Союза ССР. В соответствии с Договором об образовании СССР осуществляется дальнейшая судебная реформа. В частности, Договором было предусмотрено учреждение «Верховного суда с функциями верховного судебного контроля...». В соответствии с Постановлением ЦИК СССР от 6 июля 1923 года был образован Верховный суд СССР. Однако, свою деятельность Верховный суд начал только с января 1924 года.

4) Четвертый этап связан с реформой судебной системы в связи с принятием новой Конституции СССР 1936 года. Начиная с 1937 года, впервые Верховный суд был указан как высший орган судебной власти на территории республики, что означало претворение в жизнь идеи по учреждению республиканского верховного суда. В 1937 году была принята Конституция РСФСР, которая определила роль Верховного Суда РСФСР в судебной системе.

5) пятым и особым этапом развития судебной системы Верховного суда Таджикистана и России был период Второй мировой войны 1941–1945 годов и период послевоенного восстановления, когда Верховный суд в значительной степени находился под влиянием военных законов. На территории, где было объявлено военное положение, значительно расширялась подсудность военных трибуналов, они стали рассматривать все дела о наиболее опасных преступлениях. Восстановление ослабленной судебной системы пришлось на период окончания Великой Отечественной войны. Указом Президиума Верховного Совета СССР от 31 марта 1956 года Министерство юстиции СССР было упразднено. Немного позже в 1958 году было упразднено и Министерство юстиции Таджикской ССР. В соответствии с данным Указом, Верховному Суду Таджикской ССР было представлено право проводить ревизии областных и народных судов и осуществлять контроль за всей их деятельностью. Часть функций Министерства юстиции Таджикской ССР, в том числе непрофильных судебным органам функций (решение организационных вопросов руководства нотариатом, наблюдение за деятельностью адвокатуры), передана Верховному Суду Таджикской ССР. Таким образом, в период с 1959 по 1970 годы Верховные Суды РСФСР и Таджикской ССР осуществляли не только судебный надзор, но и судебное управление, руководство над судами республик, государственным нотариатом и адвокатурой (последнее относится только к Верховному Суду Таджикской ССР).

6) Шестой этап развития Высшего органа судебной власти в СССР, соответственно и высших органов судебной власти

России и Таджикистана, связан с принятием новой Конституции СССР 1977 года. Верховный Суд СССР являлся высшим судебным органом СССР и осуществлял надзор за судебной деятельностью судов СССР, а также судов союзных республик в пределах, установленных законом. Таким образом, начиная с этого периода и вплоть до распада СССР, основой деятельности Верховных Судов РСФСР и Таджикской ССР - как высших органов судебной власти союзных республик - выступали вышеуказанные принципы.

7) распад Советского Союза и создание новых суверенных государств, включая Республику Таджикистан и Российскую Федерацию, оказало непосредственное влияние на формирование и деятельность судов, и по сути, представляет собой новый этап становления и развития Верховных судов в данных государствах. Этот период становления и развития судебной системы, исходя из сложившейся политико-правовой ситуации в Таджикистане и России, характеризовались следующими особенностями:

А) До принятия новой Конституции Российской Федерации 1993 года в стране сложилась устойчивая судебная система, состоящая из Конституционного Суда РСФСР, арбитражных судов и судов общей юрисдикции (в структуру которых перешла и система военных трибуналов) во главе с Верховным Судом РСФСР.

В 2014 году были объединены Верховный Суд и Высший арбитражный суд Российской Федерации и разрешение экономических споров перешло также в ведение Верховного Суда Российской Федерации. Принятие этого Закона открыло новую страницу в истории судебной системы Российской Федерации.

Б) В отличие от России, в 90-е годы прошлого столетия в Республике Таджикистан проходил сложный процесс становления таджикской государственности. К серьезному реформированию своей судебной системы Республика Таджикистан приступила только после завершения гражданской войны 1992-1997 годов.

В соответствии с конституционной реформой 1999 года, судебная власть была выведена из системы Министерства юстиции Республики Таджикистан и передана новому коллегиальному органу - Совету юстиции.

Следующий этап становления Верховного Суда Республики Таджикистан связан с принятием нового Конституционного закона «О судах Республики Таджикистан» от 6 августа 2001 года. Развитию новой судебной системы в Таджикистане также содействовало принятие Программа судебно-правовой реформы в Республике

Таджикистан на период с 2007 по 2010 годы, на 2011-2013 годы и на 2015-2017 годы.

В) Переломные моменты в истории государственного строительства на территориях России и Таджикистана существенно повлияли на становление высшего судебного органа этих государств. Проведенный анализ показывает целесообразность выявления цикличности и повторения этапов становления и развития судебных органов.

5. Общая периодизация истории реформирования и развития судебной системы в Таджикистане и России позволяет определить природу совершенствования судебной системы в современных условиях, в зависимости от предназначения и функций, которые были сформированы в течение длительного исторического периода реформ и в настоящее время широко используются в Конституции государства и в совокупности объединены с демократической природой таджикского государства должны быть описаны и классифицированы по отдельности. Конституционно-правовые основы, которые в различные исторические периоды устанавливали предназначение, функции и организацию Верховного Суда Республики Таджикистан, может быть разделено на различные группы в зависимости от принадлежности к тем или иным конституционным ценностям.

6. Поэтапное реформирование судов в советское и постсоветское время позволило создать необходимые условия для надлежащей организации судебной власти и восстановления позитивного отношения к судебной власти, а также обеспечила переход судебной власти как независимой ветви власти от других политических и правовых институтов. Верховный Суд Республики Таджикистан и Российской Федерации обладает схожими процессуальными полномочиями, такими как деятельность в качестве суда первой инстанции, кассационные и надзорные стадии, дача разъяснений по вопросам судебной практики. Однако, Верховный суд Республики Таджикистан имеет более ограниченные полномочия. Кроме того, поиск наилучшего способа проведения судебно-правовых реформ в стране с учетом положительных сторон текущих и предстоящих реформ в Таджикистане и России поможет прояснить некоторые моменты, касающиеся совершенствования высшего судебного органа, в частности:

А) В рамках судебно-правовых реформ необходимо дополнительно рассмотреть возможность объединения Верховного Суда и Высшего Экономического Суда Республики Таджикистан.

В). В юридической науке в процессе обращения к судебной системе и изучении её правовой природы, важное значение имеют конституционно-правовые основы. Такой подход обеспечивает надлежащее осуществление судебной власти на практике с точки зрения конституционных ценностей и принципов «независимости», «законности», «объективности», «справедливости», «верховенства прав и свобод человека» и т.д. Конституционно-правовые основы предназначения, функций и организации Верховного суда в зависимости от их принадлежности к той или иной конституционной ценности следует подразделить на следующие виды:

- конституционно-правовые основы, характерные для основ конституционного строя;
- конституционно-правовые нормы, основанные на правах и свободах человека и гражданина;
- конституционно-правовые основы, реализация которой находится в ведении законодательных и исполнительных органов;
- конституционно-правовые основы, связанные с судебной властью, ее структурой и правосудием.

7. Правовой статус и положение Верховных Судов РТ и РФ в системе судебных органов позволяет определить его инстанционные характеристики и принадлежность к определённому судебному звену. Например, Верховный Суд РТ выступает третьим судебным звеном, а Верховный Суд РФ четвертым, так как это исходит из административно – территориального устройства государства.

На основе анализа законодательной базы регулирующая правовые отношения в сфере организации и деятельности как Верховного Суда Таджикистан, так и России, и изучению научной литературы можно выявить сходные общие функции у двух высших судебных органов.

Судебные органы Российской Федерации и Республики Таджикистан имеют три общих направлений деятельности это рассматривать дела в качестве суда первой инстанции; выполнения надзорных полномочий, т.е. деятельность в кассационном и надзорном порядке; праворазъяснительная практика высшего судебного органа.

Важным отличительным аспектом является, то, что Верховный Суд РФ в соответствии с конституционными нормами обладает правом законодательной инициативой. В связи с этим целесообразным считаем также наделить данной компетенцией Верховный Суд РТ.

8. Полномочия Верховных Судов РТ и РФ осуществляются структурной-функциональной организацией, которые имеют свои сходства и отличия, в частности.

А) Пленум Верховного Суда РТ и Верховного Суда РФ представляет собой высшее структурное подразделение отмеченных судебных органов основной функцией, которого является деятельность, направленная на обеспечения единства судебной практики посредством дачи разъяснений в виде Постановления;

Б) Президиум Верховного Суда РТ и РФ представляет с собой коллегиальный судебный орган, который выступает высшей и конечной судебной инстанцией по гражданским, семейным, уголовным, административным и иным делам;

В) Судебные коллегии Верховного Суда РТ и РФ являются составными структурными подразделениями высшего судебного органа, которые осуществляют большую часть судебной деятельности. Именно ими рассматриваются дела по первой инстанции, в кассационном и надзорном порядках и по вновь открывшимся обстоятельствам;

В Верховном Суде Таджикистана действуют пять судебных коллегий по гражданским, семейным, уголовным, административным делам и военная коллегия. В составе Верховного Суда Российской Федерации действуют семь судебных коллегий – апелляционная, по административным делам, по гражданским делам, по уголовным делам, по экономическим спорам, по делам военнослужащих и дисциплинарная.

В отличие от практики Таджикистана на основе статьи 9 Федерального Конституционного Закона «О Верховном Суде РФ» в судебных коллегиях Верховного Суда РФ формируются судебные составы из числа судей, входящих в состав соответствующей судебной коллегии Верховного Суда РФ, который формируется Председателем Верховного Суда сроком на три года.

Г) Следует отметить, что важным направлением деятельности высших судебных органов как РФ, так и РТ является полномочие рассматривать конкретные дела в кассационном и надзорном порядке. Данные судебные инстанции выступают гарантом защиты прав и законных интересов человека и гражданина в случае принятия незаконного судебного акта.

Д). Важной точкой соприкосновения в судебной системе Таджикистана и России является установление единых источников судебно-правовой реформы. Судебно-правовые реформы в Таджикистане и России основываются на таких правовых началах как:

- приоритет прав и свобод личности, их охрана и защита со стороны государства;
- верховенства закона во всех сферах жизнедеятельности государства и обществ;
- взаимная ответственность государства и личности, других участников правоотношений;
- разграничение компетенции законодательной, исполнительной и судебной власти;
- наличие эффективных форм контроля и надзора за соблюдением прав и свобод граждан.

9. Развитие и совершенствование судебной системы Верховного Суда в Таджикистане в будущем по мнению автора, только тогда будет эффективным, если будут четко определены предназначение, функции, задачи, полномочия и права Верховного Суда. Также судебная система в целом должна основываться на твердых началах общих конституционных принципов независимости и подчинения только закону. Главной целью и критериями судебной деятельности должно быть обеспечение справедливого судебного разбирательства, и реализация правосудия и направлена на защиту прав и свобод человека и гражданина.

10. В современных условиях расширение полномочий Верховного суда относительно рассмотрения дел в качестве первой инстанции наравне с делами, которые закон относит к ведению Верховного суда возможно за счет рассмотрения и решения дел связанных с оспариванием ненормативных правовых актов, действия и (бездействия) министерств и ведомств республики, обжалование выводов экзаменационной комиссии и решения квалификационной комиссии о присуждении статуса адвоката и т.д. Изучение судебной практики Верховным судом Республики Таджикистан является кропотливой работой, требующей специального персонала, конкретных планов работы и комплекса нормативно-правовых мер, направленных на обеспечение данной деятельности. В этой связи законодательным и исполнительным органам власти необходимо содействовать в обеспечении финансового, кадрового и правового потенциала данной деятельности Верховного суда. В этих целях предлагается совершенствовать полномочие Верховного суда РТ в следующей редакции: пятый абзац ст. 22 Конституционного закона «О судах РТ» перед словом «обобщает», добавить слово «изучает и», а словосочетание «нормативных правовых актов» заменить на словосочетание «законов и других подзаконных актов».

11. Для обеспечения судебного контроля и повышения эффективности работы Верховного Суда Республики Таджикистан должны быть созданы новые независимые структурные подразделения (кассационная коллегия, коллегия по разрешению экономических споров, судебные коллегии по делам несовершеннолетних). Процессуальная деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан, которая регулируется процессуальным законодательством должна быть усовершенствована относительно подведомственности и процессуального порядка рассмотрения дел. Также диссертант считает, что предоставление права законодательной инициативы Верховному суду является велением времени, отражает его правовой статус и компетентность, отвечает современным потребностям общества и правового государства.

Теоретическая и практическая значимость диссертации.

Научные результаты, полученные в рамках данного диссертационного исследования, были частично отражены при разработке программ судебно-правовой реформы в стране и используются в судебной практике. Также материалы диссертационного исследования могут быть использованы для совершенствования отраслевого законодательства, регулирующего формирование и деятельность судов. Выводы и практические предложения, сделанные в диссертации и основанные на сравнительно-правовом анализе, позволяют разработать модели и концепции для дальнейшего совершенствования деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан.

Материалы диссертационного исследования могут быть использованы и в учебном процессе при чтении лекций по таким предметам, как «История государства и права Таджикистана», «Сравнительное правоведение» «История прав человека», «Правоохранительные органы», «Уголовно-процессуальное право», «Гражданско-процессуальное право», а также специальных курсах по истории судебной системы в Таджикистане, международных стандартах правосудия, механизмов защиты прав человека и др.

Апробация результатов диссертационного исследования.

Достигнутые результаты в качестве самостоятельных предложений были включены в Программу судебно-правовой реформы на 2015–2017 годы, утвержденную Указом Президента Республики Таджикистан от 5 января 2015 года № 327. Также научные и методологические выводы по диссертации были применены автором в своей практической судебной деятельности.

Опубликование результатов диссертации. Диссертационное исследование было выполнено на кафедре прав человека и

сравнительного правоведения и кафедре судебного права и прокурорского надзора. По теме диссертации были опубликованы 6 статей, из которых 5 изданы в журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан

Выводы, содержащиеся диссертации представлены и обсуждены автором на следующих научных конференциях и семинарах в форме научных докладов:

- Республиканская научно-практическая конференция, посвященная 20-летию Конституции Республики Таджикистан. «Положения Конституции Республики Таджикистан о международных правовых актах» (Душанбе, 2014 г.);

- Международная научно-практическая конференция «Актуальные вопросы правоохранительной и правозащитной деятельности в странах Азии и Африки» на тему «К вопросу о понятии судебной власти» (Москва, 23 марта 2015 г.).

Структура и объем диссертационного исследования. Диссертационное исследование состоит из введения, трех глав, девяти глав, заключения и списка использованных источников. Общий объем диссертации составляет 223 страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении работы обосновываются актуальность темы исследования, степень ее научной разработанности, формулируются цели и задачи исследования, определяются его методологические основы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость сделанных в диссертации выводов и предложений.

В первой главе диссертации **«Общие источники формирования и особенностей развития Верховного Суда в Таджикистане и России»**, автор исследует вопросы создания и основных этапов развития Верховного Суда в Таджикистане и России, организации и деятельности Верховного Суда Таджикской Советской Социалистической Республики и Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в составе Советского союза, формирование и функционирование Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации в контексте суверенных государств.

В первом параграфе **«Формирование и основные этапы развития Верховного Суда в Таджикистане и России»** автор исследует научные представления об организации и этапах развития судебной власти в Таджикистане и России. В частности, он отмечает,

что в начале существования советского государства реформаторы советской судебной системы полагались на ленинские тезисы о том, что «обязанностью пролетарской революции было не реформирование судебных институтов ... а их полное уничтожение». С точки зрения автора, данные ленинские положения о формировании судебной власти полностью были применены в Таджикистане, поскольку действовавшая на его территории судебная система сильно отличалась от судебной системы России.

Диссертант отмечает, что первый период становления и развития Верховного суда был связан с революциями октября 1917 года и сентября 1920 года и последовавшими за ними изменениями. Октябрьская революция 1917 года в России изменила её социальную структуру и оказала серьезное влияние на формирование судебной власти не только в России, но и в Таджикистане. Логическим продолжением Октябрьской революции стала сентябрьская революция 1920 г. в Бухаре, в результате которой идея создания нового народного суда дошла и до территории Таджикистана. Действовавшая дореволюционная судебная система на территории северного Таджикистана столкнулась с серьезными сложностями в результате революционных движений в Туркестане в 1918 и 1919 годах, в результате которых был поставлен вопрос об их реформировании, то данный процесс в центральном и южном Таджикистане возник после сентябрьской революции 1920 года. Однако, представленные изменения судебной системы не могли быть реализованы в срочном порядке, так как перед революционными властями стояла более серьезная задача – уничтожение феодальной власти в Бухарском эмирате и передачи в руки рабочих и крестьян. В этой связи, несмотря на принятие декретов №1-3 о судах, судебная власть до 1923 года не достигла своей конечной точки. В России до начала Октябрьской революции функции высшего судебного органа выполнялись Правительствующим сенатом, упраздненный Декретом о суде от 22 ноября (5 декабря) 1917 года СНК РСФСР» (т.е. Декретом о суде №1). Позже, в соответствии с Декретом №2 областные суды выступали в качестве кассационной инстанции для вновь созданного окружного суда. Всю судебную систему возглавлял Верховный судебный контроль.

20 июля 1918 года СНК РСФСР принял Декрет о суде №3, который предусматривал создание новой кассационной инстанции. Последняя должна была заменить областные суды и Верховный судебный контроль. Исходя из этого, должен был создаваться единый для всей республики временный Кассационный суд в городе Москве.

По замыслу, на него было возложено ведение надзора за судебными актами местных судов. Однако, данное решение осталось на бумаге и фактически не было реализовано.

В соответствии с Советской Конституцией 1918 года, решение вопросов судостроительства и судопроизводства относилось к ведению Всероссийского съезда Советов рабочих и крестьянских депутатов и ВЦИК, что послужило основой для утверждения Положения о народном суде РСФСР от 30 ноября 1918 года.

На становление высшего органа судебной власти в России повлияло и утверждение ВЦИК Положения о революционных трибуналах, в соответствии с которым был образован Верховный трибунал при ВЦИК.

Таким образом, гражданская война 1918-1921 годов затормозила процесс становления и развития высших судебных органов России. Новый этап их строительства начался лишь в условиях новой экономической политики.

Окончание гражданской войны в РСФСР и переход к новому этапу строительства советского государства послужили основой для принятия Положения о судостроительстве РСФСР от 31 октября 1922 года, в соответствии с этим Положением был образован Верховный Суд РСФСР, который начал функционировать с января 1923 года.

Следует отметить, что Положение о судостроительстве РСФСР 1922 года закрепило основные принципы организации советской системы. Оно фактически послужило основой создания будущей советской судебной системы. В конечном итоге истоки становления высшего судебного органа в России повлияли и на становление этого органа в Таджикистане в будущем.

Таким образом, создание Верховного Суда РСФСР подошло к завершающему этапу его становления и вместе с тем перешло к нормальному руслу до образования Союза ССР.

До сентября 1920 года на территории Туркестанского края и Бухарского эмирата действовали разные судебные устройства, потому что в теократическом Бухарском эмирате большое влияние имели нормы мусульманского права, а Туркестанский край находился под влиянием царской России (соответственно, судостроительство в Туркестанском крае базировалось на российских законах). Эти судебные системы имели свои особенности. По утверждению некоторых исследований в сентябре 1920 года специальным постановлением Правительства Бухарской Народной Советской Республики все суды были подчинены назирам юстиции Бухарской Народной Советской Республики. 27 мая 1922 года в БНСР был принят

Временный закон о народных казиях, а позже, 18 декабря 1922 года было утверждено новое Положение о судах народных казиев. В 1923 году на территории БНСР началось создание Совнарсудов для коренного населения.

Во втором параграфе первой главы **«Организация и деятельность Верховных судов в Советской Социалистической Республики Таджикистан и Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в составе Советского государства»** автор рассматривает развитие Верховных судов в РСФСР и ТССР.

Диссертант разделил развитие верховных судов в советский период на пять этапов. Первый этап реформирования судебной системы начинается с реформы судебных органов Советской Бухары, а именно с принятия Положения о судоустройстве БНСР от 5 января 1924 года. С 23 февраля 1924 года на всей территории БНСР действовало Положение о судоустройстве. В силу действия которого судебная система состояла из народного суда, суда казия, окружного суда и Верховного суда БНСР. В Душанбе Верховный суд Бухарской ССР действовал в составе выездной сессии.

Становление высшего органа судебной власти в Таджикистане после образования СССР происходило в несколько этапов, сначала в составе Узбекистана, а затем союзной республики. Таджикское отделение Верховного суда Узбекской ССР было создано в соответствии с Постановлением малого Президиума ЦИКа Советов Узбекской ССР от 23 марта 1925 года. Оно действовало на основании «Временного Положения о Таджикском отделении Верховного суда Узбекской ССР». В силу действия которого Таджикское отделение являлось высшим судебным органом Таджикской АССР. В его состав входили: президиум отделения, кассационная коллегия по уголовным делам и судебная коллегия по уголовным делам.

Второй этап развития Верховных судов России и Таджикистана связан с образованием Союза ССР. В соответствии с Договором об образовании СССР осуществляется дальнейшая судебная реформа. В частности, Договором было предусмотрено учреждение «Верховного суда с функциями верховного судебного контроля...».

В соответствии с Постановлением ЦИК СССР от 6 июля 1923 года был образован Верховный суд СССР. Однако, свою деятельность Верховный суд начал только с января 1924 года. Вслед за созданием Верховного суда СССР произошли некоторые корректировки в структуре Верховного суда РСФСР. Верховный суд СССР действовал в составе Пленума, гражданской, уголовной,

военной, транспортной и воднотранспортной коллегий. В соответствии с Положением о Верховном Суде Союза ССР и Прокуратуре Верховного Суда Союза ССР от 24 июля 1929 года, Верховному Суду предоставлено право законодательной инициативы. Очередной этап развития высшего судебного органа в Таджикистане связан с образованием Таджикской ССР (1929 год). 25 октября 1929 года Президиум ЦИК Советов Таджикской ССР реорганизовал Главсуд ТАССР в Верховный Суд Таджикской Советской Социалистической Республики, т.е. впервые был создан самостоятельный Верховный Суд Таджикской ССР.

Третий этап связан с реформой судебной системы в связи с принятием новой Конституции СССР 1936 года. Начиная с 1937 года, впервые Верховный суд был указан как высший орган судебной власти на территории республики, что означало претворение в жизнь идеи по учреждению республиканского верховного суда. В 1937 году была принята Конституция РСФСР, которая определила роль Верховного Суда РСФСР в судебной системе. Принятый Закон о судостроительстве СССР, союзных и автономных республик 1938 года воспроизвел конституционные принципы судебной системы (Конституции СССР 1936 года) и разделил все суды на общесоюзные и республиканские суды. В соответствии с указанным законом, отныне Верховный Суд не имел право давать руководящие разъяснения нижестоящим судам по вопросам применения законодательства, из состава Верховных Судов союзных республик (в том числе из состава Верховных Судов РСФСР и Таджикской ССР) были исключены Президиум и Пленум. Тем самым их лишили права давать руководящие разъяснения по вопросам судебной практики.

Четвертым и особым этапом развития судебной системы Верховного суда Таджикистана и России был период Второй мировой войны 1941–1945 годов и период послевоенного восстановления, когда Верховный суд в значительной степени находился под влиянием военных законов. На территории, где было объявлено военное положение, значительно расширялась подсудность военных трибуналов, они стали рассматривать все дела о наиболее опасных преступлениях. Восстановление ослабленной судебной системы пришлось на период окончания Великой Отечественной войны.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 31 марта 1956 года Министерство юстиции СССР было упразднено. Немного позже в 1958 году было упразднено и Министерство юстиции Таджикской ССР. В соответствии с данным Указом, Верховному Суду Таджикской ССР было представлено право проводить ревизии

областных и народных судов и осуществлять контроль за всей их деятельностью. Часть функций Министерства юстиции Таджикской ССР, в том числе непрофильных судебным органам функций (решение организационных вопросов руководства нотариатом, наблюдение за деятельностью адвокатуры), передана Верховному Суду Таджикской ССР. Таким образом, в период с 1959 по 1970 годы Верховные Суды РСФСР и Таджикской ССР осуществляли не только судебный надзор, но и судебное управление, руководство над судами республик, государственным нотариатом и адвокатурой (последнее относится только к Верховному Суду Таджикской ССР).

Пятый этап развития Высшего органа судебной власти в СССР, соответственно и высших органов судебной власти России и Таджикистана, связан с принятием новой Конституции СССР 1977 года. Верховный Суд СССР являлся высшим судебным органом СССР и осуществлял надзор за судебной деятельностью судов СССР, а также судов союзных республик в пределах, установленных законом.

Таким образом, начиная с этого периода и вплоть до распада СССР, основой деятельности Верховных Судов РСФСР и Таджикской ССР - как высших органов судебной власти союзных республик - выступали вышеназванные принципы.

В конце 80-х годов прошлого столетия в Союзе ССР была проведена правовая реформа, которая затронула и судебные органы союзных республик. Так, Основами законодательства о судостроительстве СССР и союзных республик 1989 года органы юстиции лишились полномочия в области проведения проверок в судах.

Таким образом, до исторического периода распада СССР становление и развитие высших органов судебной власти в России и Таджикистане происходило постепенно, набирая необходимый и важный практический опыт.

В третьей параграфе первой главы **«Формирование и деятельность Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации в период независимых государств»** диссертантом анализируется развитие Верховных судов в двух странах после распада Советского Союза.

Он отмечает, что распад Советского Союза и создания новых суверенных государств, включая Республику Таджикистан и Российскую Федерацию, оказало непосредственное влияние на формирование и деятельность судов, и по сути, представляет собой новый этап становления и развития Верховных судов в данных государствах. Этот период становления и развития судебной системы,

исходя из сложившейся политико-правовой ситуации в Таджикистане и России, характеризовались следующими особенностями:

- до принятия новой Конституции Российской Федерации в 1993 году в стране была сформирована устойчивая судебная система, состоящая из Конституционного суда РСФСР, арбитражных судов и судов общей юрисдикции (в том числе военных трибуналов), возглавляемая Верховным судом РСФСР. В целях проведения дальнейшей судебной реформы в Российской Федерации в 1994-1995 годах были приняты федеральные конституционные законы, регулирующие деятельность Конституционного суда и арбитражных судов Российской Федерации. В 1996 году был принят Федеральный конституционный закон «О судебной системе Российской Федерации», в соответствии с которым в государстве была создана единая судебная система. Согласно его положениям, Верховный Суд Российской Федерации является высшим судебным органом по гражданским, уголовным, административным и другим делам, которые подведомственны судам общей юрисдикции. Ему было предоставлено право законодательной инициативы. Принятие этого закона открыло новую страницу в истории судебной системы Российской Федерации;

- в отличие от России, в 90-х годах прошлого века в Таджикистане начался сложный процесс построения своей государственности. К серьёзному реформированию своей судебной системы Республика Таджикистан приступила только после завершения гражданской войны 1992-1997 годов.

Вторая глава диссертации **«Сравнительный анализ действующих правовых основ организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации»** состоит из трех параграфов.

В первом параграфе второй главы **«Конституционно-правовые основы, предназначение, функции и образование Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации, их место и роль в судебной системе»** автор отмечает, что с развитием общественных отношений и реализации конституционно-правовых основ в Таджикистане и в России, только относительно формирования и деятельности судебной системы были представлены десятки предложений и приняты соответствующие законы.

Диссертант далее отмечает, что когда речь идет об анализе конституционно-правовых основах предназначения, функций и образовании Верховного суда Республики Таджикистан, то во внимание принимаются не только конституционные принципы

организации судебной власти, но и отдельные нормы и положения Конституции, которые оказывают существенное влияние на предназначение и функции судебной власти. Конституционно-правовые основы предназначения, функций и организации Верховного суда представляют собой достаточно широкое понятие, которое охватывает практически все положения глав Конституции Республики Таджикистан, такие как: «Основы конституционного устройства», «Права, свободы и основные обязанности человека и гражданина», «Маджлиси Оли», «Президент» и «Суд».

В реализации конституционно-правовых основ предназначения, функций и образования Верховного Суда важную роль играют нормативно-правовые принципы организации и деятельности судебной власти, предусмотренные в Конституционном законе «О судах Республики Таджикистан».

На основании проведенного анализа автор приходит к выводу, что, хотя предназначение, функции и образование Верховного Суда Республики Таджикистан связано с внутренними вопросами его организации (внутренними организационными отношениями), они не могут быть исключены из общих положений Конституции, таких как основы конституционного строя, права и свободы человека и граждан, система государственной власти, пределы компетенции и их реализация, система сдержек и противовесов. Таким образом, Конституция Республики Таджикистан устанавливает ряд положений и норм фундаментального характера, имеющих высшую юридическую силу, определяющих и влияющих на процесс формирования и деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан, как на высшую инстанцию системы судов общей юрисдикции.

Во втором параграфе второй главы, озаглавленной **«Нормативно-правовые принципы создания и деятельности Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации»**, автор анализирует принципы организации и деятельности Верховного суда в обеих странах. Он отмечает, что основные принципы правосудия закреплены в Конституции, но они еще более детально проработаны и дополнены нормативно-правовой базой, регулирующей судебную систему. Конституционные принципы справедливости как основные и руководящие положения имеют общую характеристику и отражают демократический характер правосудия. Они создают единую систему, которая определяет структуру и деятельность суда. Закрепление принципов организации и осуществления правосудия в Конституции определяет место судебной

власти, т.е. признает принцип разделения властей и доказывает самостоятельность судебной власти.

Автор отмечает, что система принципов организации и деятельности Верховного Суда Российской Федерации, основывается на конституционных принципах и отражена в федеральных законах и процессуальных кодексах. В отличие от России в Таджикистане, эти принципы закреплены не в федеральном законе, а в конституционном законе. Как и в Российской Федерации, процессуальные кодексы Республики Таджикистан отражают и дополняют конституционные принципы правосудия.

Поэтому принципы организации и деятельности Верховных судов Таджикистана и Российской Федерации (за некоторым исключением) идентичны.

На основании проведенного анализа автор приходит к выводу, что конституционные принципы судебной власти определяют содержание и сущность правовых актов государства, регулирующих вопросы формирования и деятельности высших судебных органов государства. Тем самым, они формируют демократические основы организации и деятельности Верховного суда.

На основании проведенного исследования, можно прийти к выводу, что нормативно-правовые принципы организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации имеют схожий характер и основаны на идентичном законодательном закреплении.

В третьем параграфе второй главы диссертации **«Идентичность и отличие полномочий Верховных Судов Республики Таджикистан и Российской Федерации: вопросы совершенствования полномочий»** диссертант анализирует полномочия Верховных судов двух стран. Он отмечает, что, принимая во внимание анализ конституционных и правовых норм, можно сделать следующие выводы: Верховный Суд Республики Таджикистан и Верховный Суд Российской Федерации осуществляют правосудие по гражданским, семейным, уголовным и административным делам, а также другим делам, которые подведомственны судам общей юрисдикции или обозначаются как таковые. В то же время они выполняют две другие функции, которые определяют их место в судебной системе и системе органов государственной власти – осуществление процессуальной надзорной деятельности в установленном законом порядке над нижестоящими судами и дача разъяснений относительно судебной практики.

Конституционное предназначение и функции Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации позволили законодателю закрепить их полномочия соответственно в статье 22 Конституционного закона Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан», и статье 19 Федерального конституционного закона Российской Федерации «О судебной системе в Российской Федерации», статье 2 Федерального конституционного закона Российской Федерации «О Верховном Суде».

Автор указывает, что, если провести сравнительный анализ правовых основ организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации, то обнаружатся различия в регулировании их компетенции и полномочий.

Изучение, сравнение и анализ норм законодательства о судах в Российской Федерации и Республике Таджикистан позволяют сделать вывод о том, что в России предназначение и полномочия Верховного Суда закреплены как в Конституции Российской Федерации, так и в федеральных конституционных законах о судебной системе и о Верховном Суде Российской Федерации. В Таджикистане же Конституция закреплено только предназначение Верховного суда, а его полномочия определены в конституционном законе РТ «О судах Республики Таджикистан».

Идентичность и близость полномочий Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации определяются в следующих вопросах:

- предназначение, статус и их роль в судебной системе;
- преимущество надзорных функций: оба суда действуют как кассационные суды, рассматривают дела в свете вновь открывшихся обстоятельств, а Верховный суд Российской Федерации, в отличие от Верховного суда Республики Таджикистан, выступает в качестве апелляционной стадии;
- изучение и обобщение судебной практики с целью обеспечения ее единого понимания, дача разъяснений по применению законодательства в судах общей юрисдикции.

Таким образом, идентичность и особенности Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации основываются на социально-исторических условиях, конституционных и институциональных основах, правопреемстве этих судов, их легитимности и общности.

Третья глава «Структура, состав и политико-правовые аспекты формирования Верховных Судов Республики

Таджикистан и Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ» состоит из трех глав.

В первом параграфе этой главы **«Судебная власть в системе разделения властей и принципы ее создания»** диссертантом анализируется роль судебной власти в системе разделения властей. В частности, он подчеркивает, что судебная власть является независимой и самостоятельной ветвью государственной власти, осуществляемой судом для реализации правосудия, рассмотрения и разрешения социальных конфликтов, защиты конституционного строя, а также защиты прав и свобод человека и гражданина посредством конституционного, гражданского, семейного, экономического, уголовного и административного судопроизводства, основанное на принципах, закрепленных в Конституции Республики Таджикистан, и конституционным законе Республики Таджикистан **«О судах Республики Таджикистан»**.

Верховный Суд Республики Таджикистан является высшим судебным органом судов общей юрисдикции, осуществляющим судебный контроль за деятельностью нижестоящих судов в рамках своих полномочий.

Далее автор исследует правовые аспекты деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан, а также деятельность должностных лиц и органов власти, обеспечивающих кадровое обеспечение этой деятельности в процессе формирования судебной власти. Он отмечает, что при рассмотрении вопроса об образовании Верховного Суда Республики Таджикистан и кадровых вопросах в его деятельности мы должны учитывать, что Верховный Суд является высшим судебным органом судов общей юрисдикции, и его формирование и деятельность должны быть прозрачны как для общественности в целом, так и для судебного корпуса, в частности.

Во втором параграфе третьей главы **«Структура Верховных Судов Республики Таджикистан и Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ образования и полномочий»** диссертант отмечает, что система судебной деятельности, ее структура и ее элементы, интегрированные в правовую жизнь любого государства, являются предметом особого внимания в юридической науке.

На основе проведенного исследования диссертант пришел к следующим выводам:

1. Образование и полномочия высшего судебного органа Республики Таджикистан и Российской Федерации осуществляется в соответствии с Конституционным законом Республики Таджикистан

«О судах Республики Таджикистан», Федеральным конституционным законом «О судебной системе Российской Федерации» Федеральным конституционным законом «О Верховном Суде Российской Федерации», материальном и процессуальном законодательстве, в которых устанавливается общий порядок формирования, компетенция, структура и другими важные правоотношения в деятельности Верховного суда;

2. Правовые основы организации двух высших судебных органов относятся к субъектам схожей компетенции, поскольку они избираются и назначаются высшими палатами парламента по предложению Президентом;

3. Как основной характерный аспект Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации, выступает их институциональные и инстанционные особенности, позволяющие рассматривать их как высший судебный орган и высшую судебную инстанцию;

4. Высший судебный орган Республики Таджикистан и Российской Федерации обладает аналогичными полномочиями, такими как деятельность суда первой инстанции, кассационная и надзорная стадии, а также предоставление разъяснений по вопросам судебной практики, вытекающих из их служебных обязанностей;

5. Надзорные полномочия Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации реализуются с целью осуществления судебного контроля за деятельностью нижестоящих судов при рассмотрении и решении дел осуществляется по следующим направлениям – в порядке кассационной и надзорной деятельности и полномочия по разъяснительной деятельности:

6. Надзорные полномочия Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации осуществляются при их структурно-функциональной организации, которые имеют схожие и отличительные особенности. Схожесть высших судебных органов состоит в том, что в обоих существуют пленум, президиум и судебные коллегии. Их отличительной особенностью является создание при Верховном Суде Российской Федерации, помимо вышеупомянутых структур, апелляционного совета, судебной коллегии по экономическим спорам, дисциплинарной коллегии и судебного департамента;

7. Пленум Верховного Суда Республики Таджикистан и Пленум Верховный Суд Российской Федерации являются основными структурными подразделениями высших судебных органов, основной

функцией которых является обеспечение единства судебной практики с разъяснениями в форме решений;

8. Президиум Верховного Суда Республики Таджикистан и Российской Федерации является коллегиальным судебным органом, действующим в качестве высшего и окончательной судебной инстанции по гражданским, семейным, уголовным и административным делам;

9. Судебные коллегии Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации являются составными частями высшего судебного органа, которые осуществляет большую часть судебной деятельности. Именно в них дела рассматриваются в качестве судов первой инстанции, в порядке кассации и надзора, а также по вновь открывшимся обстоятельствам;

10. Верховный Суд Республики Таджикистан и Верховный Суд Российской Федерации, как высший судебный орган первой инстанции, рассматривают гражданские, семейные, уголовные и административные правонарушения, имеющие жизненно важное общественное и государственное значение;

11. Основная функция высших судебных органов в Таджикистане и России заключается в полномочии рассмотрения конкретных дел в кассационном и надзорном порядке, посредством которых судебный контроль осуществляется над нижестоящими судами.

В третьем параграфе данной главы **«Судебная власть в Республике Таджикистан и Российской Федерации: состояние и перспективы развития»** диссертантом рассматриваются перспективы развития судебной власти в обеих странах.

Он в частности, отмечает, что судебная политика государства определяет стратегические направления развития судебной власти, основы формирования судебной системы и принципы судопроизводства, а в конечном итоге способствует созданию демократического, правового государства, реформированию ветвей власти, что в итоге направлено на защиту законных интересов граждан. С точки зрения автора, необходимо продолжать работу по совершенствованию судебной власти, поскольку судебно-правовая реформа является неотъемлемой частью публично-правовой реформы и должна способствовать современному развитию общества.

Одним из ключевых аспектов программы судебно-правовой реформы является совершенствование структуры и усиление деятельности судов по защите прав и свобод человека и гражданина, интересов государства, организаций, законности и справедливости, а

также контроль за своевременным исполнением судебных актов, повышению качества и эффективности деятельности судов, улучшению социального статуса судей и работников судов, а также совершенствованию законодательства в этой области.

В свете вышеизложенного, с целью всесторонней защиты прав, свобод, законности и справедливости несовершеннолетних, создания благоприятных условий в ходе предварительного следствия, мы считаем, необходимым создание специализированных ювенальных судов при областных судах и при Верховном суде. В связи с этим следует отметить, что сегодня существует необходимость в разработке и принятии Закона о ювенальных судах.

Совершенствование законодательства, применяемого судьями при отправлении правосудия, и совершенствование правовой базы, связанной с организационными аспектами, будет еще более улучшено, если мы предоставим Верховному суду как высший судебный орган, осуществляющий судебный контроль за деятельностью нижестоящих судов, в первую очередь обнаруживает недостатки в законодательстве при их применении нижестоящими и нижестоящими судами, то предоставление данного права будет способствовать своевременному устранению возникших пробелов в законодательстве.

В **заключении** представлены результаты диссертационного исследования, выводы по теоретическим и практическим аспектам, в частности, сравнительный анализ организации и деятельности Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации имеет важное научное и прикладное значение. Параллельный анализ правовых явлений в государствах с идентичной политической и правовой базой дает возможность выявить наиболее проблемные и неурегулированные положения в становлении и природе правовых явлений и институтов.

Реформы судебной системы в Таджикистане и России создали необходимые условия для формирования позитивного общественного отношения относительно совершенствования судебной системы и надлежащим развитием судебной власти в соответствии с международными стандартами. Кроме того, поиск наилучшего способа проведения судебно-правовых реформ в стране с учетом положительных сторон текущих и предстоящих реформ в России поможет прояснить некоторые моменты, касающиеся совершенствования высшего судебного органа.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

Научные статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1 – А]. Абдуллоев Ф.Н. К вопросу о понятии судебной власти / Ф.Н. Абдуллоев // Вестник РТСУ (научный журнал). – Душанбе, 2014. – № 4 (47). – С. 82–84;

[2 – А]. Абдуллоев Ф.Н. Некоторые вопросы формирования состава Верховного Суда Республики Таджикистан, Верховного Суда Российской Федерации и их кадрового обеспечения / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ.–Душанбе Сино, 2015.–№3/1(158).–С. 77–80;

[3 – А]. Абдуллоев Ф.Н. О некоторых аспектах становления высшего органа судебной власти в Таджикистане в 1917–1924 годы / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ.–Душанбе Сино, 2015. .–№3/2 (162).–С. 44–48;

[4 – А]. Абдуллоев Ф.Н. Понятие конституционно–правовых основ предназначение, функции и формирование Верховного Суда Республики Таджикистан / Ф.Н. Абдуллоев // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.–Душанбе 2015.–№1 (62–1).–С. 100–105;

[5 – А]. Абдуллоев Ф.Н. Ташаккулёбӣ ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Россия дар шароити давлатҳои соҳибхитӣ / Ф.Н. Абдуллоев // Нашриҳои донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе 2019.–№3 (43).– С. 30–44.

Статьи, опубликованные в иных журналах и сборниках:

[6 – А]. Абдуллоев Ф.Н. Муқаррароти Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ / Ф.Н. Абдуллоев // Нашриҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – № 3. – С. 145–150.

АННОТАТСИЯ

Ба диссертатсияи Абдуллозода Фарход Нусратулло дар мавзӯи « Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шӯравӣ ва пасошӯравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ– ҳуқуқӣ)»

Қалидвожаҳо: Суди Олӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Россия, таъинот, салоҳият, адолати судӣ, суд, ислоҳоти судӣ, ҳокимияти судӣ, қонунгузори мурофиавӣ

Муқаррароти конституционӣ-ҳуқуқӣ оид ба тақсмоти ҳокимияти давлатӣ ба шохаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ нуктаи ибтидоӣ ва марказии раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ дар фазои давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Муштаракулманофъ (ИДМ) гардид. Дар ин росто таҳқиқи мавзӯоти вобаста ба ташаккули навъҳои ҳокимияти давлатӣ ва махсусияти шаклгирии онҳо дар ҳар давлати аъзои ИДМ дар илми ҳуқуқшиносӣ моҳияти мабдавии илмӣ касб менамояд. Аз ин дидгоҳ таҳқиқи тамоюлотҳои асосии рушди мақомоти судӣ, ҷустуҷӯи воситаҳои беҳтарини гузаронидани ислоҳоти судӣ бо баҳисобгирии паҳлуҳои нави ошкоргардидаи мусбати ислоҳотҳои гузаронидашуда ва гузаронидашаванда дар таърих ва замони муосир ҳам дар Россия ва ҳам дар Тоҷикистон ба мавзӯи интиҳобгардида аҳамияти илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ зам менамоянд.

Моҳияти ташкили низоми ҳокимияти судӣ дар мисоли судҳои марҳилаи олӣ дар шароити муосир аз бисёр ҷиҳат ба таҳқиқи сарчашмаҳои умумии ташаккулёбии онҳо асос меёбад. Барои таҳлили ҳамачонибаи вазъи ҳокимияти судӣ ва дурнамои рушди он дар баробари методҳои ба як шакл даровардашудаи таҳқиқи институтҳои ҷудогонаи ҳуқуқӣ ва падидаҳои соҳаи ҳуқуқ, инчунин таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии падидаҳои ба ҳам монанди соҳаи ҳуқуқ дар фазои як оилаи ҳуқуқӣ ва ё низоми ҳуқуқ дар умум маҳсулноқ ва натиҷабарх азрӯби мегардад.

Аз ҷониби муаллиф масоили таъсис ва марҳилаҳои асосии рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия, ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Россия дар ҳайати давлати шӯравӣ ва ташаккулёбии ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар шароити давлатҳои соҳибистиёр, асосҳои конституционӣ ҳуқуқӣ, таъинот, функция ва ташаккули Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии Федератсияи Россия, мақому нақши онҳо дар низоми судӣ, принципҳои

меъёрӣ–ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия айниҳа ва фарқияти салоҳияти Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия: масоили такмили салоҳият, ҳокимияти судӣ дар низомии тақсимои ҳокимиятҳо ва принсипҳои ташкили он сохтори Судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ва вазъият ва дурнамои рушди ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия таҳқиқ гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

**на диссертацию Абдуллозода Фархода Нусратулло на тему
«Особенности формирования и развития Верховных Судов
Республики Таджикистан и России: советский и постсоветский
период (сравнительное историко-правовое исследование)»**

Ключевые слова: Верховный суд, Республика Таджикистан, Российская Федерация, предназначение, полномочия, правосудие, суд, судебная реформа, судебная власть, процессуальное законодательство.

Конституционное положение о разделении государственной власти на законодательной, исполнительной и судебной ветви стало отправной точкой в проведении правовых реформ на пространстве государств членов СНГ. Следовательно, исследование закономерностей и основных тенденций развития судебных органов, поиск наилучшего варианта проведения судебных реформ, с учетом выявленных положительных сторон проведенных и проводимых реформ, как в России, так и в Таджикистане придают выбранной теме научное и общественно-политическое значение.

Понимание сущности организации суда высшей инстанции в современных условиях, требует исторического подхода к изучению и анализа становлению и развитию системы судов на территории отдельного государства, в частности Таджикистана и России. Для выполнения поставленной задачи, целесообразно, обратиться к обзору основных исторических этапов развития высшего органа в судебной системе Таджикистана и России.

Диссертантом исследованы вопросы создания и основных этапов развития Верховного Суда в Таджикистане и России, организации и деятельности Верховного Суда Таджикской Советской Социалистической Республики и Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в составе Советского союза, формирование и функционирование Верховного Суда Республики

Таджикистан и Российской Федерации в контексте суверенных государств, конституционно-правовые основы, предназначение, функции и образование Верховного Суда Республики Таджикистан и Верховного Суда Российской Федерации, их место и роль в судебной системе, нормативно-правовые принципы создания и деятельности Верховных судов Республики Таджикистан и Российской Федерации, идентичность и отличие полномочий Верховных Судов Республики Таджикистан и Российской Федерации, судебная власть в системе разделения властей и принципы ее создания, структура Верховных Судов Республики Таджикистан и Российской Федерации и состояние и перспективы развития судебной власти в Республике Таджикистан и Российской Федерации.

ANNOTATION

for the dissertation of Abdullozoda Farhod Nusratullo on the topic "Features of the formation and development of the Supreme Courts of the Republic of Tajikistan and Russia: the Soviet and post-Soviet period (comparative historical and legal research)"

Keywords: Supreme Court, Republic of Tajikistan, Russian Federation, mission, authority, justice, court, judicial reform, judicial power, procedural legislation.

The constitutional provision on the division of state power into the legislative, executive and judicial branches became the starting point in carrying out legal reforms in the space of the CIS member states. Consequently, a study of the laws and the main trends in the development of the judiciary, the search for the best option for judicial reform, taking into account the identified positive aspects of the reforms that have been and are ongoing, both in Russia and in Tajikistan give scientific and socio-political significance to the chosen topic.

Understanding the essence of the organization of a higher court in modern conditions requires a historical approach to the study and analysis of the formation and development of the court system in the territory of a particular state, in particular Tajikistan and Russia. To accomplish this task, it is advisable to turn to a review of the main historical stages of the development of a higher body in the judicial system of Tajikistan and Russia.

In the dissertation are examined the creation and main stages of the development of the Supreme Court in Tajikistan and Russia, the organization and activities of the Supreme Court of the Tajik Soviet

Socialist Republic and the Russian Soviet Federated Socialist Republic as part of the Soviet Union, the formation and functioning of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation in the context of sovereign states, constitutional and legal foundations, mission, functions and formation of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan and the Supreme Court of the Russian Federation, their place and role in the judicial system, the legal principles for the creation and activities of the Supreme Courts of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation, the identity and difference of powers of the Supreme Courts of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation, the judiciary in the system of separation of powers and its principles the creation, structure of the Supreme Courts of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation and the state and prospects for the development of the judiciary in the Republic of Tajikistan and the Russian Federation.